

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नवदेहली

Central Sanskrit University, New Delhi

द्विवर्षीयशिक्षाचार्यपाठ्यक्रमः
(सत्रार्द्धप्रणाली)

(2022-23 शैक्षिकसत्रादारभ्य)

(एन.सी.टी.ई. 2014 नियमानुसारं परिवर्तितः)

TWO YEAR SHIKSHA-ACHARYA SYLLABUS

(Semester System)

(2022 - 23 Academic Session onwards)

(Revised as per NCTE 2014 Regulations)

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः
नवदेहली

Central Sanskrit University

New Delhi

56-57, Institutional Area, Janakpuri, New Delhi-110058

प्रकाशकः

कुलसचिवः

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

(शिक्षामन्त्रालयभारतसर्वकाराधीनः)

56-57, इन्स्टीट्यूशनल एरिया, जनकपुरी, नवदेहली - 110058

Published by :

The Registrar

Central Sanskrit University

(Under the Ministry of Education, Govt. of India)

56-57, Institutional Area, Janakpuri, New Delhi-110058

©

: केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

Central Sanskrit University

प्रकाशनवर्षम् : 2023

Year of Publication : 2023

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

नवदेहली

द्विवर्षीयशिक्षाचार्यपाठ्यक्रमः

(सत्रार्द्धप्रणाली)

पाठ्यक्रमोऽयं चतुर्षु सत्रार्द्धेषु विभक्तः

प्रथम-द्वितीयतृतीयसत्रार्द्धेषु	-	(प्रत्येकं सत्रार्द्धे) त्रीणि अनिवार्यसैद्धान्तिकपत्राणि एकम् ऐच्छिकसैद्धान्तिकपत्रं चेति आहत्य चत्वारि पत्राणि भवन्ति। अपि च प्रायोगिकं कार्यं शैक्षिकगतिविधयश्च भवतः।
चतुर्थसत्रार्द्धे	-	अनिवार्यसैद्धान्तिकपत्रद्वयं एकम् ऐच्छिकं सैद्धान्तिकपत्रं चेति आहत्य त्रीणि पत्राणि भवन्ति। चतुर्थस्थाने लघुशोधप्रबन्धः अपि च प्रायोगिककार्यं, प्रशिक्षुता, शैक्षिकगतिविधयश्च भवन्ति।
प्रथमद्वितीयतृतीयसत्रार्द्धेषु प्रति सत्रार्द्धम्	-	चतुश्शतम् अङ्काः: 400+400+400 = 1200 अङ्काः:
चतुर्थसत्रार्द्धे	-	त्रिशतम् अङ्काः: 300 = 300 अङ्काः:
लघुशोधप्रबन्धः	-	मूल्याङ्कनाङ्काः: 60 वाक्परीक्षाङ्काः: 40 = 100 अङ्काः:
प्रायोगिककार्याय	-	त्रिशतम् अङ्काः: (75+75+75) = 300 अङ्काः:
शैक्षिकगतिविधयः	-	प्रत्येकं सत्रार्द्धे पञ्चविंशति अङ्काः: आहत्य शतम् अङ्काः): 25+25+25+25 = 100 अङ्काः:

सत्रार्द्धम्	सैद्धान्तिकपत्राणि	प्रायोगिककार्याणि	शैक्षिकगतिविधयः
प्रथमसत्रार्द्धम्	400 अङ्काः: (240+160)	75 अङ्काः:	25 अङ्काः:
द्वितीयसत्रार्द्धम्	400 अङ्काः: (240+160)	75 अङ्काः:	25 अङ्काः:
तृतीयसत्रार्द्धम्	400 अङ्काः: (240+160)	75 अङ्काः:	25 अङ्काः:
चतुर्थसत्रार्द्धम्	300 अङ्काः: (180+120)	75 अङ्काः:	25 अङ्काः:
लघुशोधप्रबन्धः	100 अङ्काः: (60+40)	-	-
योगः	1600 अङ्काः:	300 अङ्काः:	100 अङ्काः:
सम्पूर्णयोगः:1600+300+100 = 2000 अङ्काः:			

पाठ्यक्रमोऽयं चतुर्षु सत्रार्द्धेषु विभक्तः, श्रेयोऽङ्काधारितश्च (Credit based) वर्तते। प्रत्येकं सैद्धान्तिकपत्रस्य चत्वारः श्रेयोऽङ्काः (Four Credits) भवन्ति। प्रायोगिककार्याणां त्रयः श्रेयोऽङ्काः शैक्षिकगतिविधयश्चैकः श्रेयोऽङ्कश्चेति चत्वारः श्रेयोऽङ्काः (Four Credits) भवन्ति। इत्थम् आहत्य प्रतिसत्रार्द्धं विंशतिः श्रेयोऽङ्काः (20 Credits) निर्धारिताः।

(सैद्धान्तिकपत्राणां 16 श्रेयोऽङ्काः प्रायोगिककार्याय शैक्षिकगतिविधये च 3+1= 4 श्रेयोऽङ्काः)

चतुर्थसत्रार्द्धे सैद्धान्तिकपत्राणां द्वादशश्रेयोऽङ्काः, (4X3Credits =12) लघुशोधप्रबन्धाय चत्वारः श्रेयोऽङ्काः, प्रायोगिककार्यशैक्षिकगतिविधयोः चत्वारः (04) श्रेयोऽङ्काश्चेति आहत्य विंशतिः (20) श्रेयोऽङ्काः निर्धारिताः।

20 X 4 = 80 Credits समग्रस्य पाठ्यक्रमस्य भवन्ति। प्रत्येकं सैद्धान्तिकपत्रस्य निर्धारितेषु शते (100) अङ्केषु 60 अङ्कानां परीक्षाप्रश्नपत्रं भविष्यति, 40 अङ्कानां सततसमग्रमूल्याङ्कनं तत्रपत्रस्य प्रशिक्षकः विश्वविद्यालयेन निर्धारितां प्रक्रियाम् अनुगुणं कक्षापरीक्षा-प्रदत्तकार्यम्-वाग्वर्धिनी, कार्यशाला, संगोष्ठी, गणचर्चादिषु भागग्रहणम्, मौखिकपरीक्षण-दृश्याङ्कनसहितम् - चेति चतुर्विधेषु गतिविधिषु प्रशिक्षणार्थिनः विषयाध्यापकः प्रेरयेत् तेषां मूल्याङ्कनं विधाय अङ्कपत्रं परिसरशिक्षाशास्त्रविद्याशाखाध्यक्षाय यथाकालं समर्पयिष्यति।

समग्रसततमूल्याङ्कनप्रक्रिया

Comprehensive Continuous Evaluation (CCE) Process

कक्षापरीक्षणम्

(10 अङ्काः)

सततमूल्याङ्कनप्रक्रियायाः सन्दर्भे प्रत्येकं पत्रे दशसङ्ख्याकाः अङ्काः(10) कक्षापरीक्षणाय निर्धारिताः सन्ति। अस्मिन् परीक्षणे सैद्धान्तिकपाठ्यक्रमे निर्धारितानाम् अन्वितीनाम् पाठ्यांशानां च आधारेण छात्राणाम् अधिगमोपलब्धीनां मूल्याङ्कनं भविष्यति। अस्यां प्रक्रियायां विषयाध्यापकः छात्राणां मूल्याङ्कनं कक्षायां शिक्षणकाले जायमानानां परस्परान्तःक्रियाणां प्राध्यापकेन च सहजायमानेन संवादाधारेण करिष्यति। क्वचित्लिखितपरीक्षायाः आयोजनेनापि प्रतिफलानि भवितुमर्हति। सत्रार्द्धस्य परिसमाप्तिकाले विषयाध्यापकः मूल्याङ्कनपुरस्सरं फलाङ्कनं विधाय शिक्षाशाखाध्याक्षाय समर्पयिष्यति।

सत्रीयकार्यम्

(10 अङ्काः)

सततमूल्याङ्कनप्रक्रियायाः सन्दर्भे प्रत्येकं पत्रे दश अङ्काः (10) सत्रीयकार्याय निर्धारिताः सन्ति। सत्रीयकार्ये सैद्धान्तिकपत्रस्य उद्देश्येभ्यः कस्यचित् एकस्य उद्देश्यस्य सन्दर्भे दशसु पृष्ठेषु विवरणात्मकं निबन्धमेकं विलिख्य व्यवस्थितरूपेण प्रस्तोतुं विषयाध्यापकः छात्राध्यापिकाः छात्राध्यापकान् च प्रेरयेत्। प्रदत्तकार्यं सुपरिशील्य सत्रार्द्धस्य तृतीयमासान्तं यावत् विषयाध्यापकः मूल्याङ्कनपुरस्सरं फलाङ्कनं विधाय शिक्षाशाखाध्याक्षाय समर्पयिष्यति।

वागवर्धिन्यां/संगोष्ठ्यां/कार्यशालायाम्/ अन्येषु कार्यक्रमेषु च प्रतिभागिता

(10 अङ्काः)

सततमूल्याङ्कनप्रक्रियायाः सन्दर्भे वागवर्धिन्यां/संगोष्ठ्यां/कार्यशालायाम्/ अन्येषु कार्यक्रमेषु च प्रतिभागितायाः कृते दश अङ्काः (10) निर्धारिताः सन्ति। अस्मिन् कार्यक्रमे सैद्धान्तिकपाठ्यक्रमे निर्धारितानाम् अन्वितीनाम् पाठ्यांशानां च आधारेण अथ च शिक्षाशास्त्रविषये विविधविषयान्स्वीकृत्य समये समये वागवर्धिन्यां/संगोष्ठ्यां/कार्यशालायाम्/ अन्येषु परिसरीयकार्यक्रमेषु च प्रतिभागितायाः मूल्याङ्कनं भविष्यति। अत्र न केवलं प्रतिभागितायाः मूल्याङ्कनं भविष्यति प्रत्युत एतेषां कार्यक्रमाणाम् आयोजनस्य प्रक्रियायां प्रत्यवदानस्य मूल्याङ्कनमपि भविष्यति। अस्यां प्रक्रियायां सम्बद्धप्राध्यापकः छात्राणां समुपाख्यानात्मकं (एनेकडोटल रिकॉर्ड्स्) इत्येतस्य समुल्लेखं यथासमये करिष्यति। सत्रार्द्धस्य परिसमाप्तिकाले विषयाध्यापकः मूल्याङ्कनपुरस्सरं फलाङ्कनं विधाय शिक्षाशाखाध्याक्षाय समर्पयिष्यति।

दृश्याङ्कनपुरस्सरं वाक्परीक्षणम्

(10 अङ्काः)

सततमूल्याङ्कनप्रक्रियायाः सन्दर्भे प्रत्येकं पत्रे दश अङ्काः (10) वाक्परीक्षणाय निर्धारिताः सन्ति। अस्मिन् परीक्षणे सैद्धान्तिकपाठ्यक्रमे निर्धारितानाम् अन्वितीनाम् पाठ्यांशानां च वाक्परीक्षणाय प्रक्रिया प्रचलिष्यति। एषा प्रक्रिया छात्राणां चिन्तनपरकमौलिकाभिव्यक्तेः मूल्याङ्कनाय भविष्यति। अस्मिन् परीक्षणे पाठ्यक्रमे निर्धारितानाम् अन्वितीनाम् आधारेण संस्कृतमाध्यमेन अभिव्यक्तिकौशलस्य परीक्षणाय अधिगतानां पाठ्यांशानां दृश्याङ्कनं शिक्षाशाखाध्याक्षाणां सम्मुखे भविष्यति। अत्र विषयाध्यापकः, निदेशकानां सान्निध्ये मूल्याङ्कनप्रक्रियां सम्पूरयिष्यति। छात्राणां कृते न्यूनतः पञ्चनिमेषात्मकं कालं निर्धारितं भविष्यति। दृश्याङ्कनस्य अभिलेखीकरणं (Video-Recording) जालपुटे निर्धारितस्थले संरक्षितं भविष्यति। पुनश्च संरक्षितस्य दृश्याङ्कनस्य विश्वविद्यालयस्य 'पोर्टल' (Portal) इत्येतस्मिन् समुपारोपणीयम्। परीक्षणस्य परिसमाप्तिकाले विषयाध्यापकः मूल्याङ्कनपुरस्सरं फलाङ्कनं विधाय शिक्षाशाखाध्याक्षाय समर्पयिष्यति।

शिक्षाचार्यः (एम् .एड्.)

Shiksha-Acharya (M.Ed.)

प्रथमसत्रार्द्धम्

(1st Semester)

क्र.सं Sr. No.	पाठ्यक्रमप्रकारः Types of Course	सैद्धान्तिकपत्राणि Theory Papers	सैद्धान्तिकाङ्काः Theoretical Marks	समग्रसततमूल्याङ्कनाङ्काः Comprehensive Continuous Evaluation (CCE) Marks	पूर्णाङ्काः Total Marks	श्रेयोऽङ्काः Credits	घण्टाः Hours
अनिवार्यपत्राणि (Compulsory Papers)							
1.	Foundation	शैक्षिकप्रक्रियायां दर्शनशास्त्रम् (Philosophy in Educational Process)	60	40	100	04	64
2.	Foundation	पारम्परिकसंस्कृतशिक्षा (Traditional Sanskrit Education)	60	40	100	04	64
3.	Skill	शैक्षिकानुसन्धानम् आधारभूतसांख्यिकी च (Research and Fundamental Statistics)	60	40	100	04	64
ऐच्छिकपत्रम् (Elective Paper)							
4.	Foundation	शान्तिशिक्षा Peace Education अथवा(OR) दूरस्थशिक्षा Distance Education	60	40	100	04	64
प्रायोगिकम् (Practical)							
1.	Skill	भाषानैपुण्यम् (Language Proficiency)	-	25	25	01	16
2.	Skill	शिक्षाशास्त्रिकक्षाध्यापनम् (Class Teaching in ShikshaShastri)	-	25	25	01	16
3.	Skill	पर्यावरणपरिरक्षणम् (Preservation of Environment)	-	25	25	01	16
शैक्षणिकगतिविधिः (Educational Activity)							
1.	Skill	गणचर्चा (Group Discussion)	-	25	25	01	16

प्रायोगिकम् (Practicals) प्रथमे सत्रार्द्धे प्रायोगिककार्याय

- 75 अङ्काः

1. मौखिकसम्प्रेषणात्मकः भाषाबोधनवर्गः (सत्रार्द्धस्य प्रथममासे)

- 25 अङ्काः

एकविंशतिदिवसात्मकोऽयं भाषाबोधनवर्गो मौखिक - सम्प्रेषणात्मकः सत्रार्द्धस्यारम्भकाले आयोजनीयः। वर्गोऽयं कार्यदिनेष्वेव प्रचलेत् । वर्गे-

- संस्कृतसम्भाषणशिविरायायोजनप्रशिक्षणम्।
- संस्कृतसम्भाषणशिविरायायोजनं तत्सञ्चालनञ्च।
- प्राक्परीक्षणं प्रशिक्षणोत्तरपरीक्षणं च।
अङ्कविभाजनम् अधोलिखितरूपेण अस्ति ।
- प्रशिक्षणकाले प्रदत्तकार्यसम्पादनाय - 05 अङ्काः
- सम्भाषणशिविरसञ्चालनाय - 10 अङ्काः
- भाषाबोधनवर्गस्य प्रतिवेदनलेखनाय - 05 अङ्काः
- उपस्थितिः - 05 अङ्काः

द्वयोः परीक्षयोः (प्राक्परीक्षा 25 प्रश्नाः, उत्तरपरीक्षा 25 प्रश्नाः) भागग्रहणाय वर्गे उपस्थितेश्च अङ्काः।

- वर्गस्तावत् प्रातः दशवादनतः सायं पञ्चवादनं यावत् सप्तसु कालांशेषु प्रवर्तेत । सम्भाषणशिक्षणाय (दशदिनानि) कालांशद्वयमादौ स्यात् । शिविरार्थिनः एकादशे दिवसे शिविरसञ्चालनाय पूर्वसज्जतां कुर्युः । तदनु (द्वादशदिनादारभ्य) अन्तिमकालांशद्वये ते शिविरसञ्चालनं कुर्युः। ते परिसरीय-प्राक्शास्त्रि/शास्त्रि / आचार्य-छात्रान् शिक्षेरन् अथवा परिसरस्य समीपस्थविद्यालयेषु शिविरमायोजयेयुः (अपराह्न 3.00 वादनतः 5.00 वादन - पर्यन्तम्)।

वर्गस्य बोधनीयाः अंशाः

- अनुप्रयुक्तव्याकरणांशानां बोधनम् ।
- शिक्षाचार्यपाठ्यक्रमपरिचयः ।
- स्थूलशिक्षण सूक्ष्मशिक्षणयोर्भेदज्ञापनम् ।
- सूक्ष्मशिक्षणपाठयोजनानिर्माणप्रक्रियाबोधनम् ।
- 'शिक्षाशास्त्री' कक्षाध्यापनोद्देश्यम्, सम्प्रत्ययः, प्रक्रमश्च ।
- प्रशिक्षुता (Internship)-परिचयः।
- साङ्ख्यिकी-आधारज्ञानम्, स्वयं कर्तुमभ्यासः ।
- अनुसन्धानपरिचयः लघुशोधप्रबन्धलेखनसम्प्रत्ययश्च ।
इत्येतेषां सन्दर्भे समयसारिणीं विचिन्त्य संस्कृत श्रवणाय, संस्कृतेन भाषणाय, संस्कृतसम्भाषणप्रशिक्षणाय च शिक्षाचार्यच्छात्राणां मौखिक - सम्प्रेषणयोग्यतासम्पादनं विभागस्य सङ्कल्पः स्यात्।

2. शिक्षाशास्त्रिकक्षाध्यापनम् (सत्रार्द्धस्य द्वितीयमासे)

- 25 अङ्काः

प्रत्येकं छात्रेण संस्कृते एकः पाठः, आधुनिकविषये चैक इति द्वौ पाठौ पाठयितव्यौ। द्वौ सङ्कायसदस्यौ निरीक्षेयाताम् ।

मूल्याङ्कने तयोः द्वयोः अङ्कमध्यमानं स्वीकरिष्यते।

3. पर्यावरणपरिरक्षणम् (सत्रार्द्धस्य तृतीयमासे)

- 25 अङ्काः

छात्राः पर्यावरणप्रदूषणस्य कारणानि ज्ञात्वा पर्यावरणसंरक्षणाय परिसरे सन्निकटे वा वृक्षारोपणं स्वच्छताकार्यक्रमं च करिष्यन्ति।

4. शैक्षणिकगतिविधिः (गणचर्चा) (सत्रार्द्धस्य चतुर्थमासे)

- 25 अङ्काः

सत्रार्द्धस्यान्तिमे मासद्वये सत्रार्द्धेऽस्मिन् निर्धारितेभ्यो विषयेभ्यः पञ्चविचारणीयान् अंशान् अधिकृत्य गणशः छात्राः चर्चा कुर्युः सारं च लिखेयुः ।

शिक्षाचार्यः (एम् .एड्.)
प्रथमसत्रार्द्धम्
प्रथमपत्रम्
शैक्षिकप्रक्रियायां दर्शनशास्त्रम्

श्रेयोऽङ्काः - 04

घण्टाः - 64

पूर्णाङ्काः-100

सैद्धान्तिकाङ्काः -60

समग्रसतत् मूल्याङ्कनाङ्काः - 40

उद्देश्यानि

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः-

- शिक्षादर्शनस्य स्वरूपं कार्याणि चावगच्छेयुः।
- शैक्षिकपरिदृश्यस्य विभिन्नसम्प्रत्ययानां, प्रणालीप्रतिवेदनस्य, दार्शनिकपूर्वानुमानानां, तार्किकविक्षेपणादीनां चावगमने समर्थाः भवेयुः।
- शिक्षायाः प्रक्रियायां सन्निहितानां सम्बन्धानां प्रकृतेः अन्तः क्रियायाश्च अधिगमने सक्षमाः भवेयुः।
- शिक्षायाः भारतीयदर्शनानां शैक्षिकचिन्तनस्य समीक्षणे तत्पराः भवेयुः।
- पाश्चात्यदार्शनिकविचारधाराः समीक्षितुं शक्नुयुः।

अन्वितिः-1 शिक्षादर्शनम्

16 घण्टाः

- 1.1 शिक्षादर्शनम् - अर्थः प्रकार्याणि च।
- 1.2 शिक्षादर्शने शिक्षाविज्ञानयोः सम्बन्धः।
- 1.3 शिक्षादर्शनसम्बद्धः भारतीयसम्प्रत्ययः।

अन्वितिः -2 आधुनिकदार्शनिकप्रवृत्तयः

16 घण्टाः

- 2.1 दर्शनस्य आधुनिकसम्प्रत्ययः।
- 2.2 दर्शनस्य आधुनिकविचारधाराः।
  - 2.2.1 यथार्थवादः।
  - 2.2.2 प्रयोजनवादः।
  - 2.2.3 तार्किक- भौतिकवादः।
  - 2.2.4 अस्तित्ववादः।
- 2.3 आधुनिकदार्शनिक विचारधाराणां शैक्षिकचिन्तने, प्रयोगे च प्रभावः।

अन्वितिः 3 भारतीयदर्शनवाङ्मयस्य परिचयः

16 घण्टाः

- 3.1 श्रुतिः स्मृतिश्च।
- 3.2 साङ्ख्यं योगश्च।
- 3.3 न्यायो वैशेषिकं च।
- 3.4 उपनिषद्, पुराणानि, भगवद्गीता च।
- 3.5 मानवोत्थाने विभिन्नधर्माणां योगदानम् (हिन्दू - बौद्ध - जैनसिक्ख - इस्लाम्- ख्रीस्टधर्माः)।

अन्वितिः 4 शिक्षायां भारतीयदार्शनिकविचारधाराणां प्रभावः

16 घण्टाः

- 4.1 शिक्षायाः उद्देश्यानि, आदर्शाश्च।
- 4.2 पाठ्यक्रमः।
- 4.3 गुरुशिष्यसम्बन्धः।
- 4.4 अनुशासनं स्वतन्त्रता च।

Shiksha-Acharya (M.Ed.)

Semester - I

First Paper

Philosophy in Educational Process

Credits-04

Hours - 64

Total Marks – 100

Theoretical Marks – 60

CCE Marks – 40

Objectives:

On Completion of this Course Student will be able to:

- Understand the Form and functions of philosophy of Education.
- Understand the Logical Analysis, Philosophical Assumptions, System interpretation, Synthesis of various concepts and about Educational phenomena.
- Understand Nature inter-action and close-relation of Education Process.
- Know critical appraisal of Educational thought by prominent Indian Philosophy of Education.
- Understand and Criticize Western Philosophical Views.

Unit - I- Educational Philosophy

16Hours

1.1 Meaning and functions of Educational philosophy.

1.2 Relationship between Philosophy of Education and Science of Education.

1.3 Indian concept underlying Philosophy of Education.

Unit – 2 Recent philosophical Trends

16Hours

2.1 Modern concept of Philosophy

2.2 Modern Schools of Philosophy.

2.2.1 Realism

2.2.2 Pragmatism

2.2.3 Dialectical Materialism

2.2.4 Existentialism

2.3 Their impact on Modern Philosophical Views of Educational thought and practice.

Unit - 3 Educational thought in Indian Schools of Philosophy:

16Hours

3.1 Shruti and Smriti

3.2 Sankhya and Yoga

3.3 Nyaya and Vaisesika

3.4 Upanishadas, Puranas and BhagavatGeeta.

3.5 Contributions of different religions for human upliftment (Hindu, Bouddha, Jaina, Sikh, Islam and Christianity).

Unit - 4 Impact of Philosophical thought on Education

16 Hours

4.1 Objectives and ideals of Education

4.2 Curriculum

4.3 Pupil-Teacher relationship

4.4 Concept of Discipline and Freedom

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books) -

1. अग्रवाल, जे.सी. भोला पी; शिक्षादर्शन एक अध्ययन, सिप्रा पब्लिकेशन्स, दिल्ली, 2010
2. चौद, किरण; शिक्षा दार्शनिक परिप्रेक्ष्य, हिन्दी माध्यम कार्यान्वय निदेशालय, दिल्ली विश्वविद्यालय, दिल्ली, 2006
3. रूहेला, एस्. पी.; शिक्षा के दार्शनिक तथा समाजशास्त्रीय आधार, अग्रवाल पब्लिकेशन्स, आगरा, (उ. प्र.), 2011
4. पाण्डेय, रामशकल; शिक्षा के मूलसिद्धान्त, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा (उ. प्र.) 2005
5. पाठक, पी. डी. एवं त्यागी, जी. एस्. डी.; शिक्षा के दार्शनिक सिद्धान्त, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा (उ. प्र.)
6. पाण्डेय, के. पी.; शिक्षा के दार्शनिक एवं सामाजिक आधार, विश्वविद्यालय प्रकाशन, वाराणसी, (उ. प्र.), 2011
7. कुमार, मिथलेश; उपनिषत्कालीन शिक्षा, जानकी प्रकाशन, पाटन, नई दिल्ली, 2011
8. पाठक, दाताराम; शैक्षिक दर्शन एवं समाजशास्त्र, भाग 1, मान्यता प्रकाशन, नई दिल्ली, 2013
9. पात्रः, वृन्दावनः धार्मिकस्रोतसु शिक्षादर्शनम्, दिव्याप्रकाशनी भुवनेश्वरम्, 2016
10. हरिचन्द्रनः, विद्याधरः, भारतीयदर्शनेषु शिक्षा, भारतीय बुक कारपोरेशन, दिल्ली
11. शर्मा, कुलदीपः, भारतीय शिक्षादर्शनम्, जगदीश संस्कृत पुस्तकालय, चैडा रास्ता, जयपुर, 2019
12. कछवाहः, विजयपालः, शिक्षादर्शनम्, सन्दर्भ प्रकाशन, भोपाल, 2015

प्रथमसत्रार्द्धम्
द्वितीयपत्रम्
पारम्परिकसंस्कृतशिक्षा

श्रेयोऽङ्काः - 04

घण्टाः - 64

पूर्णाङ्काः-100

सैद्धान्तिकाङ्काः -60

समग्रसतत् मूल्याङ्कनाङ्काः - 40

उद्देश्यानि -

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः

- पारम्परिकसंस्कृतशिक्षायाः सम्प्रत्ययावगमने योग्यतां सम्पादयेयुः।
- पारम्परिकशास्त्रशिक्षणपरम्परां, गुरुकुलपरम्परां च बुध्येरन्।
- पारम्परिकमूल्याङ्कनपद्धतिं, प्रविधिं च जानीयुः।

अन्वितिः-1 पारम्परिकसंस्कृतशिक्षा

16 घण्टाः

- 1.1 पारम्परिकसंस्कृतशिक्षा सम्प्रत्ययः, उद्देश्यानि, पद्धतयश्च।
- 1.2 अनूचानपरम्परा।
- 1.3 कण्ठस्थीकरणम्।
- 1.4 अधीतबोधाचरणप्रचारणानि।
- 1.5 चतुर्दशविद्याः।
- 1.6 दर्शनानि आस्तिकानि नास्तिकानि च।

अन्वितिः- 2 आश्रमव्यवस्था

16 घण्टाः

- 2.1 आश्रमव्यवस्थायाः परिचयः
- 2.2 गुरुशिष्यपरम्परा ।
- 2.3 आचार्यः।
- 2.4 अन्तेवासी।
- 2.5 ब्रह्मचर्यम्

अन्वितिः- 3 शास्त्रशिक्षणपरम्परा

16 घण्टाः

- 3.1 बोधनविधयः, प्रविध्यश्च ।
- 3.2 मौखिकपद्धतिः, तन्महत्त्वं च।
- 3.3 अनुचिन्तनम्, प्रतिपत्तिः च।
- 3.4 वाक्यार्थविचारः।
- 3.5 सर्जनात्मकता।

अन्वितिः 4 पारम्परिकसंस्कृतमूल्याङ्कनपद्धतिः

16 घण्टाः

- 4.1 स्मृतिपरीक्षणम्।
  - 4.1.1 वेदानां कण्ठस्थीकरणं परीक्षणञ्च ।
  - 4.1.2 अन्त्याक्षरी।
  - 4.1.3 शलाकापरीक्षा ।
- 4.2 बोधपरीक्षणम्।
  - 4.2.1 वाक्यार्थः, विवरणं, विमर्शः च ।
- 4.3 सर्जनात्मकपरीक्षणम्।
  - 4.3.1 स्वतन्त्रग्रन्थलेखनं, व्याख्यानञ्च ।
  - 4.3.2 समस्यापूर्तिः।
  - 4.3.3 काव्यनिर्माणम् ।

Semester - I
Second Paper
Traditional Sanskrit Education

Credits-04

Hours - 64

Total Marks – 100

Theoretical Marks – 60

CCE Marks – 40

Objectives:

On Completion of this Course the Students will be able to:

- Understand the Concept of Traditional Sanskrit Education.
- Understand Traditional Shastra-Teaching and Gurukula Tradition.
- Identify Traditional Evaluation Method and Technique.

Unit -1 Traditional Sanskrit Education

16 - Hours

- 1.1 Concept, Objectives and Methods of Traditional Sanskrit Education.
- 1.2 Anuchana Tradition.
- 1.3 Memorizing
- 1.4 Study, Understanding, Practice and Propagation
- 1.5 Fourteen Vidyas.
- 1.6 Philosophies - Aastikas and Nastikas.

Unit - 2 Gurukula System

16 - Hours

- 2.1 Introduction to Gurukula System.
- 2.2 Teacher-Pupil Tradition.
- 2.3 Acharya
- 2.4 Disciple
- 2.5 Brahmacharyam

Unit - 3 Tradition of Shastra Teaching

16 - Hours

- 3.1 Teaching Methods and Techniques.
- 3.2 Oral Method and Its Importance.
- 3.3 Contemplation and Understanding.
- 3.4 Method of Debate in Traditional System (वाक्यार्थविचारः).
- 3.5 Creativity.

Unit-4 Traditional Sanskrit Evaluation Method

16 - Hours

4.1 Memory test

4.1.1 Memorizing and Testing of Vedas.

4.1.2 Antyakshari.

4.1.3 ShalakaPariksha.

4.2 Testing of Understanding

4.2.1 Semantics, Logical Expansion and Criticism

4.3 Creative Testing

4.3.1 Independent Book Writing and Lecture.

4.3.2 SamasyaPurti.

4.3.3 Poetic Formation.

सन्दर्भग्रन्थाः – (Reference books)

1. कृष्णकुमार; प्राचीन भारत की शिक्षा पद्धति, सरस्वती सदन, ए - 1, सफदरगंज इन्क्लेव, नई दिल्ली
2. मिश्रः, लोकमान्यः; भारतीय पुरातनी शिक्षा, मृगाक्षी प्रकाशनम्, लखनऊ (उ. प्र.)
3. दत्त, विभा; परम्परागत भारतीय शिक्षा व्यवस्था एवं प्रबन्धन, भारतीय शिक्षा शोध संस्थान, लखनऊ (उ. प्र.)
4. गुप्त, नत्थूलाल; प्राचीन भारतीय शिक्षा और शिक्षाशास्त्री, राधा पब्लिकेशन्स्, अन्सारी रोड, दरियागंज, नई दिल्ली
5. सफाया, रघुनाथ; संस्कृतशिक्षण, हरियाणा साहित्य अकादमी, चण्डीगढ़
6. शर्मा, मुरलीधर; संस्कृतशिक्षणसमस्याः, राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्, तिरुपतिः, 2003
7. जोशी, शर्मा, मञ्जु; मोतीलाल; संस्कृतशिक्षण, देवनागर प्रकाशन, जयपुर, 2001
8. पात्रः, वृन्दावनः, भारते शिक्षाप्रणाल्याः विकासः, दिव्याप्रकाशनी, भुवनेश्वरम्, 2013
9. कछवाहः, अशोककुमारः, समसामयिकभारतं शिक्षा च, सन्दर्भप्रकाशन, भोपालम्, 2019
10. शर्मा, कुलदीपः, सचित्रं प्रहेलिकाशतकम्, आइडियल पब्लिकेशन, जौहरी बाजार, जयपुर, 2019
11. शर्मा, कुलदीपः, संस्कृतशिक्षणभूमिका, केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नई दिल्ली, 2022
12. शर्मा, कुलदीपः, संस्कृतशिक्षणदीपिका, केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नई दिल्ली, 2022
13. Chaube, S.P.; History of Indian Education; VinodPustakMandir, Agra (U.P)
14. Apte, D.G. & Dongre, P. K.; Sanskrit in Secondary Schools, Acharya Book Depot, Baroda.
15. Altekar, A. S.; Education in Ancient India, NandKishor& Brothers, Varanasi (U.P.)

प्रथमसत्रार्द्धम्
तृतीयपत्रम्
शैक्षिकानुसन्धानम् आधारभूतसांख्यिकी च

श्रेयोऽङ्काः - 04

घण्टाः - 64

पूर्णाङ्काः-100

सैद्धान्तिकाङ्काः -60

समग्रसतत् मूल्याङ्कनाङ्काः - 40

उद्देश्यानि -

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः

- शैक्षिकानुसन्धानाय वैज्ञानिकविधेः अर्थ, वैज्ञानिकपरिप्रश्नम्, उदाहरणं, सिद्धान्तं, निहितार्थञ्च ज्ञातुं समर्थाः भवेयुः।
- शिक्षायां दार्शनिक - मनोवैज्ञानिक-सामाजिकानुसन्धानानां विशेषांशान् अवगच्छेयुः।
- शैक्षिकानुसन्धाने संख्याशास्त्रस्य व्यावहारिक ज्ञानं प्राप्नुयुः।

अन्वितिः -1 शैक्षिकानुसन्धानम्

16 घण्टाः

- 1.1 शैक्षिकानुसन्धानम् - अर्थः क्षेत्रं च।
- 1.2 शैक्षिकानुसन्धानस्य वर्गीकरणम्
  - 1.2.1 (i) मौलिकम् (ii) व्यवहृतम् (iii) क्रियात्मकम्
  - 1.2.2 (i) गुणात्मकम् (ii) सङ्ख्यात्मकम्

अन्वितिः-2 शैक्षिकानुसन्धानविधयः

16 घण्टाः

- 2.1 ऐतिहासिकविधिः।
- 2.2 विवरणात्मकविधिः
  - 2.2.1 (i) सर्वेक्षणम् (ii) व्यक्तिवृत्तम्
- 2.3 प्रयोगात्मकविधिः।

अन्वितिः- 3. अनुसन्धानसमस्या, प्राक्कल्पना च

16 घण्टाः

- 3.1समस्यायाः चयनं,समस्याप्रतिपादनं, समस्यापदानां परिभाषणमञ्च।
- 3.2 साहित्यसमीक्षणस्रोतांसि -प्राथमिक-द्वितीयक, अन्तर्जालाधारितानि च।
- 3.3 प्राक्कल्पनायाः अर्थः आवश्यकता च।
- 3.4 प्राक्कल्पनायाः संरचनम्।
- 3.5 उत्तमप्राक्कल्पनायाः विशेषताः।
- 3.6 प्राक्कल्पनायाः प्रकाराः
  - 3.6.1 शोधप्राक्कल्पना
  - 3.6.2 शून्यप्राक्कल्पना

अन्वितिः -4 सांख्यिकी

16 घण्टाः

- 4.1 संख्यात्मकप्रदत्तानां विश्लेषणम्।
  - 4.1.1 समूहसंख्यात्मकप्रदत्तानां सारण्यात्मकी, रेखात्मकी च प्रस्तुतिः।
- 4.2 केन्द्रीयप्रवृत्तीनां मापनम् मध्यमानम्, मध्याङ्कः बहुलाङ्क सङ्कल्पना, प्रयोगश्च।
- 4.3 विचलनस्य मापनम् -अङ्कविस्तारः, प्रामाणिकविचलनं, चतुर्थांशविचारः च।
- 4.4 सम्बन्धस्य मापनम् (सहसम्बन्धः)
  - 4.4.1 सहसम्बन्धस्य सहगुणकम् - अर्थः, महत्त्वं च।
  - 4.4.2 स्पीयरमेन्-वर्यस्य श्रेणीनिर्धारणविधिः।

Semester - I

Third Paper

Educational Research and Fundamental Statistics

Credits-04

Hours - 64

Total Marks – 100

Theoretical Marks – 60

CCE Marks – 40

Objectives:

On Completion of this Course Student will be able to:

- Understand the Meaning of Scientific Method, Scientific Inquiry, Paradigm, Theory and its implications for Educational Research.
- Understand the characteristics of Philosophical, Psychological and Sociological Researches in Education.
- Acquire Practical Knowledge of SankhyaShastra in Educational Research.

Unit 1 Educational Research

16 Hours

1.1 Meaning and Scope of Educational Research

1.2 Classification of Educational Research

1.2.1 (i) Fundamental (ii) Applied (iii) Action Research

1.2.2 (i) Qualitative (ii) Quantitative

Unit 2 Methods of Educational Research

16 Hours

2.1 Historical Method

2.2 Descriptive Method

2.2.1 (i) Survey (ii) Case Study

2.3 Experimental Method

Unit 3 Research Problems and Hypothesis

16 Hours

3.1 Selection & Statement of the problem

3.2 Sources of Literature & Criticism - Primary, Secondary and web based.

3.3 Concept and Need of Hypothesis.

3.4 Formulation of Hypothesis.

3.5 Characteristics of good hypothesis.

3.6 Types of Hypothesis -

3.6.1 Research Hypothesis

3.6.2 Null Hypothesis

Unit – 4 Statistics

16 Hours

4.1 Analysis of Quantitative data:

4.1.1 Grouping, Quantity, Presentation of data in Tabular and Graphic forms.

4.2 Measures of Central Tendency

4.2.1 Mean, Median, Mode and their application.

4.3 Measures of Deviation:

4.3.1 Range, Standard Deviation and Quartile Deviation (चतुर्थांशविचारः)

4.4 Measure of relationship (Correlation)

4.4.1 Co-efficient of correlation - Meaning and Importance.

4.4.2 Spearman's Rank Difference Method.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books) -

1. चन्द्रशेखरः. एम्, आधुनिकता - अभिवृत्तिः च, अनुराधा प्रकाशनम्, गोमतीनगरम्, लखनऊ, 2006
2. मुरली जी, शिक्षानुसन्धानसांख्यिकी, Peri, Ps. edu re intell: Tirupati.
3. चन्द्रकान्तः, शैक्षिकानुसन्धानपद्धतयः, चारुल- प्रकाशनम्, नागपुरम्, (महाराष्ट्रम्), 2013
4. पाण्डेय, गणेश; शोध प्रविधि, राधा पब्लिकेशन्स्, नई दिल्ली।
5. कपिल, एच्. के; अनुसन्धान विधियाँ, एच्. पी. भार्गव बुक हाऊस, आगरा, 2012
6. पति, डम्बरूधर; शिक्षानुसन्धानं संख्याशास्त्रञ्च, हंसा प्रकाशन, जयपुर (राज.), 2012
7. कपिल, एच्. के. सिंह, ममता; सांख्यिकी के मूलतत्त्व, अग्रवाल पब्लिकेशन्स्, 2012
8. नागर, कैलाश नाथ; सांख्यिकी के मूलतत्त्व, मीनाक्षी प्रकाशन, मेरठ (उ.प्र.), 2012
9. सिंह, रामगोपाल; सामाजिक अनुसन्धान पद्धति, मध्यप्रदेश हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, भोपाल
10. शैन्, के.के, शिक्षायां क्रियात्मकानुसन्धानम्, मान्यता प्रकाशन, दिल्ली, 2013
11. मिश्रः, ओमनारायणः, शैक्षिकसांख्यिकी, दिव्याप्रकाशनी, भुवनेश्वर, 2013
12. पाणिग्राही, निर्मला, शैक्षिकपरिसंख्यानम्, दिव्या प्रकाशनी, भुवनेश्वर, 2015
13. Saxena N.R., Mishra, B.K, Mohanty R.K; Fundamentals of Educational Research, R. Lall Book Depot, Meerut (2009)
14. Sidhu, Singh, Kulbir; Methodology of Research in Education, Sterling Publishers Pvt. Ltd., 2007
15. Sharma, R.A; Educational Research, R. Lall Book Depot, Meerut (U.P.) 2010
16. Kerlinger, Fred IN.; Foundations of Behavioral Research, Surjeet Publications, Delhi 2011

प्रथमसत्रार्द्धम्
चतुर्थपत्रम् (ऐच्छिकम्)
शान्तिशिक्षा

श्रेयोऽङ्काः - 04

घण्टाः - 64

पूर्णाङ्काः-100

सैद्धान्तिकाङ्काः -60

समग्रसतत् मूल्याङ्कनाङ्काः - 40

उद्देश्यानि

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः

- शान्त्याः प्रासङ्गिकतां जानीयुः।
- शान्त्याः प्रश्नकरणे जायमानाः बाधाः, संघर्षान् च अभिजानीयुः।
- शान्त्याः संस्थापने शिक्षायाः भूमिकाम् अवगच्छेयुः।

अन्वितिः - 1 शान्तिशिक्षा

16 घण्टाः

- 1.1 शान्तिः - सम्प्रत्ययः, प्रासङ्गिकता, उद्देश्यानि च।
- 1.2 भारतीयपरिप्रेक्ष्ये शान्तिशिक्षा - वैदिकसाहित्यम्, भगवद्गीता, जैनदर्शनम्, बौद्धदर्शनम् च।

अन्वितिः - 2 वर्तमानपाठ्यक्रमे शान्तिशिक्षायाः समेकीकरणम्

16 घण्टाः

- 2.1 पाठ्यक्रमे शान्तिशिक्षायाः स्थितिः।
- 2.2 समेकीकरणस्य मुख्यानि षड् माध्यमानि।
  - 2.2.1 विषयसन्दर्भः।
  - 2.2.2 शिक्षणविधयः।
  - 2.2.3 पाठ्यसहगामिक्रियाः।
  - 2.2.4 संकायविकासः।
  - 2.2.5 कक्षाकक्षप्रबन्धः।
  - 2.2.6 विद्यालयप्रबन्धः।
- 2.3 विद्यालयेषु शान्तिसंस्कृतिनिर्माणार्थं व्यावहारिकं कार्यम्।

अन्वितिः 3 शान्तिसंस्थापने बाधकतत्त्वानि

16 घण्टाः

- 3.1 शान्तिसंस्थापने बाधकतत्त्वानि -
  - 3.1.1 तन्यताः।
  - 3.1.2 सङ्घर्षाः।
  - 3.1.3 अपराधाः।
  - 3.1.4 आतङ्कवादः।
  - 3.1.5 हिंसा।
  - 3.1.6 युद्धानि।
- 3.2 शान्तिसंस्थापने अहिंसायाः भूमिका
- 3.3 सङ्घर्षाणाम् आधाराः, विविधरूपाणि च।
- 3.4 सङ्घर्षसमाधाने शान्तिशिक्षायाः भूमिका।

अन्वितिः 4 वैश्विकविचाराः शान्त्यान्दोलनानि च -

16 घण्टाः

- 4.1 वैश्विकविचाराः-
  - 4.1.1 मानवाधिकाराः।
  - 4.1.2 पर्यावरणपारिष्ठितिक्याः संरक्षणम्।
  - 4.1.3 जनसंख्यानियन्त्रणम्।
  - 4.1.4 आर्थिकसम्भावनाः।
  - 4.1.5 न्यायसङ्गता वैश्विकी आर्थिकव्यवस्था।
- 4.2 शान्त्याः प्रोत्साहने वैश्विकसंस्थायाः भूमिका।
- 4.3 शान्त्याः अध्यापने महात्मागान्धिवर्यस्य योगदानम्।

Semester – I
Fourth Paper (Optional)
Peace Education

Credits-04

Hours - 64

Total Marks – 100

Theoretical Marks – 60

CCE Marks – 40

Objectives: -

On Completion of this Course, the students will be able to:

- Understand the relevance of peace.
- Understand the barriers and Conflicts against Peace-building.
- Understand the role of Education in peace - building.

UNIT- I Peace Education

16 Hours

1.1 Concept, Relevance and Objectives of Peace.

1.2 Peace Education in Indian Perspective - Vedic Literature BhagvatGeeta, Jain Darshan, and BouddhaDarshan

UNIT- 2 Integrating Peace Education in the Present Curriculum

16 Hours

2.1 Status of Peace Education in the Curriculum

2.2 Six Major Media of Integration –

2.2.1 Subject Context

2.2.2 Teaching Methods

2.2.3 Co-curricular Activities

2.2.4 Faculty Development

2.2.5 Classroom Management

2.2.6 School Management

2.3 Practical Steps to build peace Culture in Schools

UNIT 3 -Barriers in Peace building

16 Hours

3.1 Barriers in Peace building

3.1.1 Stresses

3.1.2 Conflicts

3.1.3 Crimes

3.1.4 Terrorism

3.1.5 Violence

3.1.6 Wars

- 3.2 Role of Non- Violence in Peace Building
- 3.3 Bases of Conflicts and Types of Conflicts.
- 3.4 Role of Peace Education in resolving Conflicts.

UNIT – 4 Global Issues and peace Movements

16 Hours

- 4.1 Global Issues-
  - 4.1.1 Human Rights
  - 4.1.2 Preservation of Ecology
  - 4.1.3 Population Control
  - 4.1.4 Economic Explorations
  - 4.1.5 Equitable Economic World order
- 4.2 Role of World Organization in promoting peace.
- 4.3 Mahatma Gandhi ji's Contribution to peace studies.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. गुर्जरः, भाग्यसिंहः, मानवाधिकारशिक्षा, तीरतरङ्गप्रकाशनम्, भुवनेश्वरम्, 2017
2. तिवारी, नीलाभ, वैश्विक परिप्रेक्ष्य में शान्ति एवं मूल्यशिक्षा, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, भोपालपरिसरः, 2015
3. मूर्ति, के.शाम्बशिव, शान्तिशोधः, दीपशिखा प्रकाशन चैडा रास्ता जयपुर, 2010
4. Galtung, J., Violence, peace and peace research, Essays on peace, Brisbane, University of Queensland Press, 1995.
5. Harris, I. and Morrison, M., Peace Education, Jefferson, North Carolina: McFarland and Company, Inc., 2003.
6. Hicks, D; Education for peace: principles into practice, Cambridge Journal of Education, 17, 1987.
7. Johnson, D. and Johnson, R. Teaching students to be peacemakers, MN, Interaction Book Company, 1995.
8. Jones, T.; Combining Conflict resolution Education and Human Rights Education: thoughts for school-based peace Education, Journal of Peace Education, 2006.
9. Krahe, B.; Aggression and Violence in Society, Sage Publications, London, 1996.
10. Lantieri, L. and Patti, J.; Waging peace in our schools, Boston-Beacon Press, 1996.
11. Peace Education, Samuel Rubin Foundation Loreta Navarro-Castro Jasmin Nario-Galace Center for Peace Education, Miriam College, Quezon City, Philippines

प्रथमसत्रार्द्धम्
चतुर्थपत्रम् (ऐच्छिकम्)
दूरस्थ शिक्षा

श्रेयोङ्का: - 04

घण्टा: - 64

पूर्णाङ्का:-100

सैद्धान्तिकाङ्का: -60

समग्रसतत् मूल्याङ्कनाङ्का: - 40

उद्देश्यानि -

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः

- दूरस्थशिक्षायाः सम्प्रत्ययम् अवगच्छेयुः।
- छात्राणाम् अध्यापकानां तत्सम्बद्धसमस्यानां प्रकृतिम्, उत्तरदायित्वं चावगच्छेयुः।
- दूरस्थशिक्षायां स्वाधिगमसामग्रीणां प्रक्रियां जानीयुः।
- दूरस्थशिक्षा क्षेत्रे जायमानै अनुसन्धानैः परिचिताः भवेयुः।

अन्विति: 1 दूरस्थशिक्षा

16 घण्टा:

- 1.1 दूरस्थशिक्षा - अर्थः, स्वरूपं, महत्त्वञ्च।
- 1.2 दूरस्थशिक्षायाः लक्ष्याणि।
- 1.3 भारते दूरस्थशिक्षाप्रणाल्याः उद्भवः, विकासश्च।
- 1.4 दूरस्थशिक्षायाः अवधेयांशाः - गुणवत्ता, परिमाणं, प्रासङ्गिकता, प्रभावश्च।

अन्विति: 2 दूरस्थशिक्षायाः अधिगमप्रक्रिया

16 घण्टा:

- 2.1 स्वाधिगमसामग्री अर्थः, क्षेत्रम्, महत्त्वम्, विशेषताश्च।
- 2.2 दूरस्थशिक्षायां स्वाधिगमसामग्रीणां भूमिका।
  - 2.2.1 प्रकाराः मुद्रणम्, श्रव्यम्, दृश्यम्, अन्तःक्रियात्मकम्, सद्यस्काराधारितं, अन्तर्जालाधारितं च।
- 2.3 स्वाधिगमसामग्री, दत्तकार्यम्, दृश्य-श्रव्यसामग्री, सूचनासम्प्रेषणप्रविधेः प्रयोगश्च।
- 2.4 दूरस्थशिक्षायामध्यापकः छात्रश्च - प्रकृतिः, उत्तरदायित्वम्, गुणवत्ता, छात्रसहयोगोपायाः।

अन्विति: 3 दूरस्थशिक्षायां परामर्शः

16 घण्टा:

- 3.1 दूरस्थशिक्षायां परामर्शः अर्थः महत्त्वञ्च।
  - 3.1.1 दूरस्थशिक्षायां परामर्शप्रकारः - शैक्षणिकम् अशैक्षणिकञ्च।
- 3.2 दूरस्थशिक्षायां छात्रसहायकसेवाः।
- 3.3 दूरस्थशिक्षायाम् अनुसन्धानपरामर्शः।

अन्विति: 4 दूरस्थशिक्षाविकासे शैक्षिकसंस्थानां भूमिका

16 घण्टा:

- 4.1 इन्दिरागान्धीराष्ट्रियमुक्तविश्वविद्यालयः।
- 4.2 राज्यस्तरीयाः मुक्तविश्वविद्यालयाः।
- 4.3 अन्यसंस्थाः -
  - 4.3.1 दूरस्थशिक्षापरिषद् (डेक्)।
  - 4.3.2 विश्वविद्यालयानुदानायोगः (यू.जी.सी.)।
  - 4.3.3 केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, इतरे संस्कृतविश्वविद्यालयाः च।

Semester – I
Fourth Paper (Optional)
Distance Education

Credits-04

Hours - 64

Total Marks – 100

Theoretical Marks – 60

CCE Marks – 40

Objectives-

On Completion of this Course the Student will be able to:

- Understand the Concept of Distance Education.
- Understand the Nature and Responsibility of Students and Teacher and related problems.
- Know the process of self-Instruction Materials in Distance Education.
- Know the researches being conducted in the field of Distance Education.

Unit 1. Distance Education

16 Hours

- 1.1 Meaning, Nature and Importance of Distance Education.
- 1.2 Objectives of Distance Education.
- 1.3 Growth and Development of Distance Education System in India.
- 1.4 Issues in Distance Education - Quality, Quantity, Relevance and Effectiveness.

Unit 2. Learning Process in Distance Education

16 Hours

- 2.1 Self Learning Material - Meaning, Scope, Importance and Characteristics.
- 2.2 Role of Self Learning Material in Distance Education.
  - 2.2.1 Types - Print, Audio, Video, Interactive, Online and Web-based.
- 2.3 Self Learning Material, Assignment Audio-Visual Aids and application of ICT.
- 2.4 Teacher and Student in Distance Education - Nature, Responsibility, Quality and means to support students.

Unit- 3. Counseling in Distance Education

16 Hours

- 3.1 Meaning and Importance Counseling in Distance Education.
  - 3.1.1 Types of Counseling in Distance Education - Academic and NonAcademic.
- 3.2 Student Support Services in Distance Education.
- 3.3 Resarch Counselling in Distance Education.

Unit-4 Role of Educational Institutes in the Development of Distance Education.

16 Hours

4.1 Indra Gandhi National Open University (IGNOU).

4.2 State-Level Open Universities.

4.3 Other Institutions :

4.3.1 Distance Education Council (DEC)

4.3.2 University Grants Commission (UGC)

4.3.3 Central Sanskrit University (CSU)

सन्दर्भग्रन्थाः(Reference Books)

1. पाण्डेयः, श्रीगोविन्दः, दूरस्थशिक्षा, भारतीयज्योतिषम्, भोपालम्, 2016
2. Sharma R.A, Distance Education, Publication R Lal Book Depot, Meerut (U.P), 2009.
3. YadavSiyaram, Distance Education, Publication Agarwal Agra, (U.P), 2010.
4. Murugan K, Ridings in Distance Education, Publication 2-3 Divison of Distance Education, New Delhi, IGNOU, 1987.
5. Kothari D.S., Education Science and National Development, New Delhi Publication, New Delhi, Asia Publishing House, 1970.
6. Koul M.L., Redlining in Distance Education - 1, Division of Distance Education, New Delhi, IGNOU, 1987.

शिक्षाचार्यः (एम् . एड्.
Shiksha-Acharya (M.Ed.)
द्वितीयसत्रार्द्धम्
(IIndSemester)

क्र. सं Sr. No.	पाठ्यक्रमप्रकारः Types of Course	सैद्धान्तिक-पत्राणि Theory Papers	सैद्धान्तिकाङ्काः Theoretical Marks	समग्रसतत मूल्याङ्कनाङ्काः Comprehensive Continuous Evaluation (CCE) Marks	पूर्णाङ्काः Total Marks	श्रेयोऽङ्काः Credits	घण्टाः Hours
अनिवार्यपत्राणि (Compulsory Papers)							
1.	Foundation	शैक्षिकप्रक्रियायां समाजशास्त्रम् (Sociology in Educational Process)	60	40	100	04	64
2.	Skill	शिक्षायां सूचनासम्प्रेषणप्रविधिः (Information and Communication Technology in Education)	60	40	100	04	64
3.	Foundation	अधिगन्ता अधिगमप्रक्रिया च (Learner and Learning Process)	60	40	100	04	64
ऐच्छिकपत्रम् (Elective Paper)							
4	Foundation	मूल्यशिक्षा (Value Education) अथवा or समावेशात्मकशिक्षा (Inclusive Education)	60	40	100	04	64
प्रायोगिकम् (Practical)							
1.	Skill	सूचनासम्प्रेषणसम्बद्धाः प्रयोगाः (Application related to Information & Communication)	-	25	25	01	16
2.	Skill	मनोविज्ञानप्रयोगाः (Psychology Applications)	-	25	25	01	16
3.	Skill	सूक्ष्मशिक्षणम् (Micro Teaching)	-	25	25	01	16
शैक्षणिकगतिविधिः (Educational Activity)							
1.	Foundation	शिक्षासम्बद्धानां संविधानानुच्छेदानां सङ्कलनं (Report Collection of Constitution Articles Related to Education)	-	25	25	01	16

1. सूचनासम्प्रेषणसम्बद्धाः प्रयोगाः (सत्रार्द्धस्य प्रथममासे)

- 25 अङ्काः

व्याकरणांशद्वयस्य/साहित्यांशद्वयस्य/अनुसन्धानांशद्वयस्य/सङ्गणकसाहाय्येन /OHP साहाय्येन प्रदर्शनाय

पारदर्शिपत्रनिर्माणम्/PPT निर्माणम्

तद्वोधनक्रमनिर्माणम्

2. मनोविज्ञानप्रयोगाः (सत्रार्द्धस्य द्वितीयमासे)

- 25 अङ्काः

(i) प्रतिवेदनलेखनम् - 15 अङ्काः

(ii) वाक्परीक्षणम् - 10 अङ्काः

पाठ्यक्रमः

- व्यक्तित्वपरीक्षणम्।
- बुद्धिपरीक्षणम्।
- स्मृतिपरीक्षणम्।
- उपलब्धिपरीक्षणम्।
- व्यक्तिवृत्ताध्ययनम्।

अङ्काः प्रशिक्षणे तदनु समायोजिते लिखितपरीक्षणे मौखिकपरीक्षणे च छात्रस्य प्रदर्शनमाश्रित्य सम्बद्धशिक्षकेण विभागाध्यक्षेण च संयुक्तरूपेण प्रदातव्याः, एतदर्थम् अभिलेखानां संरक्षणं संस्थानस्याभियान्त्रिके समर्पणञ्चावश्यकं भविष्यति।

3. सूक्ष्मशिक्षणम् (सत्रार्द्धस्य तृतीयमासे)

- 25 अङ्काः

कौशलानामभिज्ञानम्, कौशलपाठयोजनानिर्माणम्, शिक्षाशास्त्रिकक्षायाः छात्राध्यापकगणेषु शिक्षणं तदनु विमर्शनञ्च छात्रैः विधातव्यम्। प्रत्येकं छात्रः कौशलद्वयं पाठयोजनान्वितं पाठयेत्। पाठयोजनाद्वयस्य निर्माणाय तद्गुणस्तराय 05 अङ्काः

• पाठनाय - 10 अङ्काः

• विमर्शाय - 15 अङ्काः

गणशः सम्बद्धपर्यवेक्षकैः मूल्याङ्कनं विधातव्यम्।

4. शैक्षिकगतिविधिः (सत्रार्द्धस्य चतुर्थमासे)

- 25 अङ्काः

शिक्षासम्बद्धानां संविधानानुच्छेदानां सङ्कलनं प्रतिवेदनम्।

सङ्कलनाय - 15 अङ्काः

प्रतिवेदनलेखनाय - 10 अङ्काः

द्वितीयसत्रार्द्धम्
प्रथमपत्रम्
शैक्षिकप्रक्रियायां समाजशास्त्रम्

श्रेयोऽङ्काः - 04

घण्टाः - 64

पूर्णाङ्काः-100

सैद्धान्तिकाङ्काः -60

समग्रसतत् मूल्याङ्कनाङ्काः - 40

उद्देश्यानि-**अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः**

- शिक्षासमाजयोः मिथः सम्बन्धस्य अवगमने समर्थाः जायेरन् ।
- शैक्षिकसमाजशास्त्रस्य सम्प्रत्ययमावश्यकतां च अवगच्छेयुः।
- विद्यालय-शिक्षकशिक्षासम्बद्धानां विषयाणां सम्बन्धे दत्तावधानाः भवेयुः।
- भारतीयसंविधाने निहितराष्ट्रियमूल्यान् जानीयुः।

अन्वितिः 1 शैक्षिकसमाजशास्त्रम्**16 घण्टाः**

- 1.1 समाजशास्त्रस्य सम्प्रत्ययः ।
- 1.2 शिक्षासमाजयोः मिथः सम्बन्धः।
- 1.3 शैक्षिकसमाजशास्त्रस्य प्रकार्याणि ।
- 1.4 शैक्षिकसमाजशास्त्रे साम्प्रतिकप्रवृत्तयः -मनोवैज्ञानिक-वैज्ञानिक-सामाजिक- समाहारिकश्च।
- 1.5 सङ्घटितवर्गाः - कुटुम्बः समवयस्कवर्गः च।

अन्वितिः 2 सामाजिकपरिप्रेक्ष्ये शिक्षा**16 घण्टाः**

- 2.1 शिक्षा धर्मश्च ।
- 2.2 शिक्षा आर्थिकदशा च ।
- 2.3 शिक्षा सामाजिकपरिवर्तनञ्च।
- 2.4 शिक्षा आधुनिकीकरणञ्च।
- 2.5 समाजप्रणालीरूपेण विद्यालयः।

अन्वितिः 3 शिक्षा संस्कृतिश्च**16 घण्टाः**

- 3.1 संस्कृतेः अर्थः, प्रकृतिश्च।
- 3.2 सांस्कृतिकसन्दर्भे शिक्षायाः भूमिका।
- 3.3 शिक्षा सांस्कृतिक परिवर्तनं च।
- 3.4 भारतीयसंस्कृतेः समुन्नयने संस्कृतस्य उपकार्यता।
- 3.5 शैक्षिकचिन्तकाः- अरविन्दः, जे.कृष्णमूर्तिः सावित्रीबाईफूले च ।

अन्वितिः 4 शिक्षा भारतीयसंविधानञ्च**16 घण्टाः**

- 4.1 भारतीयसंविधानस्य सामान्यज्ञानं, निर्देशात्मकसिद्धान्ताश्च।
- 4.2 भारतीयसंविधाने शिक्षासम्बद्धाः विभिन्नानुच्छेदाः।(विशेषतः वञ्चितवर्गाणां कृते)
- 4.3 भारतीयसंविधाने राष्ट्रियमूल्यानि - समाजवादः, धर्मनिरपेक्षिता, न्याय, स्वतन्त्रता, समानता, स्वाधीनता लोकतन्त्रञ्च।
- 4.4 भारतीयसंविधानसन्दर्भे मानवाधिकाराः शिक्षा च ।

SEMESTER – II**First Paper****Sociology in Educational Process**

Credits-04

Hours - 64

Total Marks – 100

Theoretical Marks – 60

CCE Marks – 40

Objectives:**On Completion of this Course Student will be able to:**

- Understand the relationship between Society and Education.
- Understand the Concept and need of Educational Sociology.
- Understand relationship between School and Teacher Education.
- Understand the national values enshrined in the Indian Constitution.

Unit-1 Educational Sociology**16Hours**

- 1.1 Concept of Sociology.
- 1.2 Relationship between Education and Society.
- 1.3 The functions of Educational Sociology.
- 1.4 Current trends in Educational Sociology - Psychological, Scientific, Social and Eclectic.
- 1.5 Organized Groups - Family and Peer Group.

Unit -2 Education in Social Perspective**16Hours**

- 2.1 Education and Religion.
- 2.2 Education and Economic Order.
- 2.3 Education and Social Change.
- 2.4 Education and Modernization.
- 2.5 School as a social system.

Unit -3 Education and Culture**16Hours**

- 3.1 Meaning and nature of Culture.
- 3.2 Role of education in cultural context.
- 3.3 Education and cultural change.
- 3.4 Sanskrit as a mean for promoting Indian Culture.
- 3.5 Educational Thinkers - Aurobindo, J.Krishnamurthy, Savitribai Phule

Unit - 4 Education and Indian Constitution**16Hours**

- 4.1 General Knowledge about Indian Constitution and its Directive Principles.
- 4.2 Various Articles mentioned in the constitution related to Education. (Specially for Deprived)
- 4.3 National Values in Indian Constitution - Socialism, Secularism, Justice, liberty, equality, freedom & democracy.
- 4.4 Human rights and Education in the Context of Indian Constitution.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. सच्चिदानन्द, ए. पी.; शिक्षायाः सामाजिकधाराः, गौरीश प्रकाशन, जी. के. विलास, मेणसे, शृङ्गेरी ।
2. सलूजा, चन्द्रकिरण; शिक्षा दार्शनिक परिप्रेक्ष्य, दिल्ली विश्वविद्यालय, दिल्ली ।
3. माथुर, एस. एस.; शिक्षा दार्शनिक तथा सामाजिक आधार अग्रवाल पब्लिकेशन्, ज्योतिलोग, संजयप्लेस, आगरा (उ. प्र.) 28/115,
4. सक्सेना, एन्. आर्. एस्.; शिक्षा के दार्शनिक समाजशास्त्रीय सिद्धान्त, आर्. एल्. बुक डिपो, मेरठ, (उ. प्र.), 2006
5. ओड, लक्ष्मीलाल के.; शिक्षा की समाजशास्त्रीय और दार्शनिक पीठिका, द मैकमिलन् कम्पनी ऑफ इण्डिया लिमिटेड, 1976
6. गौतम, सत्यपाल; समाजदर्शन, हरियाणा साहित्य अकादमी, पञ्चकूला, 2001
7. पाण्डेय, आर्. एस्.; शिक्षा की दार्शनिक एवं समाजशास्त्रीय पृष्ठभूमि, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा, 2006
8. जायसवाल, सीतारामः; शैक्षिकसमाजशास्त्र, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा ।
9. मिश्रः, ओमनारायणः, मूल्यशिक्षा की अवधारणाएँ, दिव्याप्रकाशिनी, भुवनेश्वर, 2013
10. गुर्जरः, भाग्यसिंहः, मानवाधिकार शिक्षा, तीरतरङ्गप्रकाशनम्, भुवनेश्वरम्, 2017
11. कछवाहः, विजयपालः, शिक्षादर्शनम्, सन्दर्भ प्रकाशन, भोपाल, 2015
12. कछवाहः, अशोककुमारः, समसामयिकभारतं शिक्षा च, सन्दर्भ प्रकाशन, भोपाल, 2019
13. Altekar, A.S.; Education in Ancient India, Nand Kishor and Bros, Banaras.
14. Mathur, S.S.; A Sociological Approach to Indian Education, Vinod Pustak Mandir, Agra (U.P.)

द्वितीयसत्रार्द्धम्
द्वितीयपत्रम्
शिक्षायां सूचनासम्प्रेषणप्रविधिः

श्रेयोऽङ्काः - 04

घण्टाः - 64

पूर्णाङ्काः-100

सैद्धान्तिकाङ्काः -60

समग्रसतत् मूल्याङ्कनाङ्काः - 40

उद्देश्यानि**अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः**

- शिक्षणाधिगमे सूचनाप्रविधिं, सम्प्रेषणप्रविधिं, तदुपयोगितां च अवगच्छेयुः।
- सङ्गणकस्य विभिन्नानि घटकानि अभिजानीयुः।
- शिक्षणाधिगमे, प्रशिक्षणे, शोधकार्येषु च सगणकप्रविधिः उपयोगितां जानीयुः।
- अन्तर्जालस्य अनुदेशनात्मकप्रयोगं जानीयुः।

अन्वितिः 1 सूचनाप्रविधिः सम्प्रेषणप्रविधिश्च**16 घण्टाः**

- 1.1 सूचनासम्प्रेषणयोः आधारतत्त्वानि, सम्प्रेषणव्यवस्थायाः स्वरूपं, क्षेत्रञ्च -प्रेषकः, ग्राहकः, सन्देशः माध्यमञ्च।
- 1.2 सम्प्रेषणप्रकाराः।
- 1.3 जालमाध्यमेन सम्प्रेषणम् - विद्युत्पत्रमाध्यमेन संलापः, समूहसंलाप सामाजिकमाध्यमम् (Social Media) च।
- 1.4 शिक्षणाधिगमे सूचनाप्रविधिः, सम्प्रेषणप्रविधिश्च।
  - 1.4.1 कक्षाकक्षः, सूचनासम्प्रेषणप्रविधिश्च।
  - 1.4.2 विद्यालयप्रबन्धनं, सूचनासम्प्रेषणप्रविधिश्च।
  - 1.4.3 अनुदेशने, अधिगमे च शिक्षणसामग्र्याः विश्लेषणं तस्याः उपयोगिता च।

अन्वितिः 2 शिक्षाक्षेत्रे सूचनासम्प्रेषणप्रविधयोः प्रयोगः**16 घण्टाः**

- 2.1 शब्दसंसाधकम्, विस्तीर्णपत्रम्, प्रस्तुतिः, आरेखचित्रणम्, अङ्कीयमाध्यमम्-चलचित्राणि, चित्रचालनम् एतेषां शैक्षिकोपयोगिताश्च।
- 2.2 ई-अधिगमः - अधिगमप्रबन्धनप्रणाली(Learning Management System- LMS)-सम्प्रत्ययः आवश्यकता च।
- 2.3 शिक्षणाधिगमसाधनरूपेण, सङ्गणकस्य, अन्तर्जालस्य, विविधजालस्थानानाम् च उपयोगिता।
- 2.4 बालकानां कल्पनाविकासे सञ्चरच्चित्राणाम् (Animation) उपयोगिता।

अन्वितिः 3 शिक्षायां जनसञ्चारसाधनानि**16 घण्टाः**

- 3.1 जनसञ्चारसाधनानाम् अर्थः, महत्त्वं, भेदाश्च।
- 3.2 पारम्परिकजनसञ्चारसाधनानि नाटकम्, नृत्यम्, पुत्तलिकाक्रीडा च।
- 3.3 आधुनिकजनसञ्चारसाधनानि
  - 3.3.1 आकाशवाणी - कार्यक्रमाणाम् अभिलेखनं, प्रसारणं, तस्य गुणाः, दोषाः च। विषयाणां चयनं, पाण्डुलिपिलेखनम्, शिक्षणे अस्य महत्त्वम्, शिक्षणे श्रव्यसम्मेलनस्य, अन्तःक्रियात्मकाकाशवाणीसम्मेलनस्य च भूमिका।
  - 3.3.2 दूरदर्शनम् - कार्यक्रमाणाम् अभिलेखनं, प्रसारणञ्च, तस्य गुणाः, दोषाः च। अनुदेशने, प्रशिक्षणे च सीमितावर्तदूरदर्शनस्य, शैक्षिकदूरदर्शनस्य च उपयोगिता।
  - 3.3.3 सङ्गणकम् - सङ्गणकस्य कार्यप्रणाली, शिक्षणे अनुप्रयोगः उपयोगिताश्च।
- 3.5 जनसञ्चारसाधनदृष्ट्या शिक्षायां CIET, IGNOU, SIET, UGC, ISRO (EDUSAT), NCERT संस्थानां च प्रयोगाः।

अन्विति: 4 शोधकार्ये सूचनासम्प्रेषणप्रविधेः उपयोगिता

16 घण्टा:

- 4.1 शोधकार्ये सूचनासम्प्रेषणप्रविधयो उपयोगिता।
- 4.2 सम्मेलने संगोष्ठ्याञ्च पत्रप्रस्तुतीकरणे उभयोः उपयोगिता।
- 4.3 सम्बद्धसाहित्यम् पुस्तक पत्रिकादीनामध्ययनाय अन्तर्जालस्य उपयोगिता।
- 4.4 अभिचारकस्य (Wizard) माध्यमेन सारणीनां, रेखाचित्राणां च निर्माणम्।

Semester -II
Second Paper

Information & Communication Technology in Education

Credits-04

Total Marks – 100

Hours - 64

Theoretical Marks – 60

CCE Marks – 40

Objective:

On Completion of this Course, the Student will be able to:

- Understand the Utility of Communication Technology and Information Technology in Teaching-Learning.
- Understand the different components of Computer.
- Know the utility of Computer Technology in Teaching-Learning, Training and Research Works.
- Know the Instructional use of Internet.

Unit 1: Information and Communication Technology:

16Hours

- 1.1 Basics of Information and Communication - Nature and scope of Communication System - Sender, Receiver, Message and Medium.
- 1.2.Types of Communication.
- 1.3. Communication through Web - E-Mail, Chat, Newsgroups, forums and Social Media.
- 1.4 Information Technology and Communication Technology in Teaching Learning.
  - 1.4.1 Classroom and ICT.
  - 1.4.2 School Management and ICT.
  - 1.4.3 Analysis and its Utility of Teaching aids in Instruction and Learning.

Unit 2: Application of ICT in the field of Education

16Hours

- 2.1 Word Processors, Word processing, Spreadsheets, Presentation, Digital Media, Graphics, Photographs, animations and their Education Implications.
- 2.2 E-Learning- Concept and need of Learning Management System- LMS
The Internet and World Wide Web - Nature and Utility.
- 2.3 Utility of Computer, Internet, various websites as a teaching-learning Instrument.
- 2.4 Utility of Animation films for the Development of children's imagination.

Unit 3: Mass Media in Education

16Hours

- 3.1 Meaning, Importance and Different Mass Media.
- 3.2 Traditional Mass Media - Drama, Dance, and Puppet Play.
- 3.3 Modern Mass Media -

3.3.1 AIR- Writing Script for AIR Programmes, Broadcast its Merits and Demerits. Selection of Topics, Script Writing its Importance in Teaching, Role of Interaction, Radio-Conference and Audio Conference in Teaching.

3.3.2 Television - Writing Script to Programmes, Telecast its Merits and Demerits. Utility of CCTV and Educational Television in Instruction and Training.

3.3.3 Computer - Working System, application and utilities of Computer in teaching.

3.4 Uses of Mass-Media in Education by CIET, IGNOU, SIET, UGC, ISRO (EDUSAT), and NCERT

Unit 4: Utility of ICT in Research Work

16Hours

4.1 Utility of ICT in Research work.

4.2 Utility of ICT for paper presentations in seminars and conferences.

4.3 Utility of Internet for studying the related Literature, Books, Journals Etc.

4.4 Creating graphs and charts by using wizard.

सन्दर्भग्रन्थः (Reference Books)

1. पाण्डेय, एस्. एल्.; शिक्षणस्यायोजनप्रविधिः, अक्षरप्रकाशनम्, जयपुरम्, 2006
2. मित्तल, सन्तोष; शैक्षिक तकनीकी एवं कक्षा कक्ष प्रबन्ध, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपुर, सातवाँ संस्करण,
3. शर्मा, सुदेश कुमार; शैक्षिकप्रविधिशास्त्रम्, दीपमाधव प्रकाशनम्, जयपुरम्, 2006 मिश्र,
4. रमाकान्त; शैक्षिकप्रविधिः, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी, 2006
5. पात्र, वृन्दावन; कक्षासंप्रेषणम्, तीरतरङ्ग प्रकाशनम्, भुवनेश्वर
6. पात्र, वृन्दावनः; शिक्षणस्य वैज्ञानिकाधारः, अनन्ताक्षरप्रकाशन, पुरी
7. कुलश्रेष्ठ, एस्. पी.; शैक्षिक तकनीकी के मूल आधार, 11 वां संशोधित संस्करण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा, 2009
8. सिंह, मयाशङ्कर; शिक्षण तकनीकी एवं शिक्षा के नूतन आयाम, अध्ययन पब्लिशर्स, दिल्ली, 2006
9. पात्रः, वृन्दावनः, शिक्षणस्य वैज्ञानिकाधारः, दिव्याप्रकाशनी, भुवनेश्वरम्, 2013
10. पात्रः, वृन्दावनः, सूचनासम्प्रेषणप्रविधिः, दिव्याप्रकाशनी, भुवनेश्वरम्, 2016
11. पाणिग्राही, निर्मला, शैक्षिकप्रविधिशास्त्रम्, दिव्याप्रकाशनी, भुवनेश्वरम्, 2015
12. के., हरिप्रसादः, शैक्षिकप्रविधिः मूलतत्त्वानि, प्रणम्याप्रकाशनम्, 2017
13. कच्छवाहः, अशोककुमारः, सूचनासम्प्रेषणप्रविधिः, सन्दर्भप्रकाशनम्, भोपालम्, 2019
14. नन्दः, सागरिका, सङ्गणकशिक्षा शैक्षिकोपयोगश्च, आई.वाई.डी.पी. खोर्धा, 2014
15. मिश्रः, रूद्रनारायणनरसिंहः, शैक्षिकप्रविधिः, रचना प्रकाशन, जयपुर, 2018
16. तिवारी, नीलाभः, शिक्षणाधिगमप्रक्रियायै सूचनासम्प्रेषणप्रविधिः, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, भोपालपरिसरः, 2017
17. Sharma, T.K. Singh, Y.K. Updhyaya Brijesh; 'Educational Technology Teaching and Learning' A.P.H. publishing, corporation New Delhi, 2006 10. Bhatnagar, R.K.; 'Educational Technology and Management' APH publishing corporation, NewDelhi
18. Bhatia, S.K.; Method of Teaching Accounts 'Institute of Advanced Study Education Unit, New Delhi, 1995

19. Dale, E.; (Ed.) 'Audio - Visual Methods in Teaching Holt Rinehart and winston (III Edition preferred) New York, 1973.
20. Green, E. J.; "The Learning process and programme Instruction' Holt Rinehart and Winston, New York, 1960.
21. Sharma, R.A.; 'Technology of Teaching', International Publishing House, Meerut, 1980.
22. Agarwal, J.C.; 'Educational Technology Management' Vinod Pustak Mandir, Agra, 2003.
23. Agarwal, Rashmi; ' Educational Technology and Conceptual understanding Prabhat Prakashan, New Delhi, 2001.
24. Brown, J.W.; Hercheroa, A.V.; Instruction Technology Media and Method' Mcgraw Hill Book Company, New York, 1977.
25. Sahoo, P.K.; 'Educational Technology in Distance Education', Arawati Publication, New Delhi, 1999.
26. Sharma, R.A.; 'Technology of Teaching' Teacher Behavior, Loyal book Depot, Meerut, 1980.

द्वितीयसत्रार्द्धम्
तृतीयपत्रम्
अधिगन्ता अधिगमप्रक्रिया च

श्रेयोऽङ्काः - 04

घण्टाः - 64

पूर्णाङ्काः-100

सैद्धान्तिकाङ्काः -60

समग्रसतत् मूल्याङ्कनाङ्काः - 40

उद्देश्यानि

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः

- ज्ञानम्, अधिगन्ता, अधिगमप्रक्रिया इत्येतेषां महत्त्वं भेदञ्च अवगच्छेयुः।
- अनुप्रयुक्तमनोविज्ञानत्वेन शिक्षामनोविज्ञानस्य सम्प्रत्ययं सिद्धान्तान् चावगच्छेयुः।
- शिक्षायाः मनोवैज्ञानिकसिद्धान्तानां निहितार्थान् जानीयुः।
- विविधक्षमतानां विकासस्य मूल्याङ्कनस्य च प्रक्रियाम् अवगच्छेयुः।

अन्वितिः 1 अधिगमः, अधिगमप्रक्रिया अधिगमसिद्धान्ताश्च**16 घण्टाः**

- 1.1 अधिगमस्य अधिगमप्रक्रियायाः चार्थः।
- 1.2 अधिगमप्रक्रियायां वातावरणस्य भूमिका ।
- 1.3 अधिगमप्रक्रियायां प्रभावोत्पादकानि कारकाणि ।
- 1.4 सञ्ज्ञानात्मकाः अधिगमसिद्धान्ताः।
  - 1.4.1 टॉलमैन्-महोदयस्य अधिगमसिद्धान्तः।
  - 1.4.2 पियाजे-महोदयस्य अधिगमसिद्धान्तः।
- 1.5 व्यवहारवादिनः अधिगमसिद्धान्ताः ।
  - 1.5.1 हल्-महोदयस्य अधिगमसिद्धान्तः ।
  - 1.5.2 गुथरी - महोदयस्य अधिगमसिद्धान्तः।
- 1.6 गेस्टाल्ट्-अधिगमसिद्धान्तः।

अन्वितिः 2 अधिगन्तुः व्यवहारस्य विकासः**16 घण्टाः**

- 2.1 सामान्य - जैविक - सिद्धान्ताः।
- 2.2 आनुवंशिकतायाः, वातावरणस्य च मध्ये अन्तः क्रिया ।
- 2.3 वैयक्तिकविकासे बालानां पालनपोषणप्रभावः।
- 2.4 भाषात्मकविकासः पियाजे-व्यागोत्सकी- चोमस्की महोदयानां विचाराः ।
- 2.5 सञ्ज्ञानात्मकविकासः- आधुनिकमनोवैज्ञानिकानां मतानुसारम्।

अन्वितिः 3 अभिप्रेरणम् अवधानं स्मृतिश्च**16 घण्टाः**

- 3.1 अभिप्रेरणस्य अर्थः, सामान्याभिप्रेरणात्मकसम्प्रत्ययः।
- 3.2 अभिप्रेरणस्य मूलप्रवृत्ति-चालकप्रोत्साहनसिद्धान्ताः, आकाङ्क्षास्तरः च।
- 3.3 अभिवृत्तिः, अधिगमे तत्प्रभावस्य ।
- 3.4 अभिरुचिः तन्मापनञ्च ।
- 3.5 आत्मसम्प्रत्ययः अर्थः सिद्धान्ताः च।
- 3.6 अवधानम्, अर्थः, विभाजनं, चयनात्मकावधानस्य सिद्धान्तः प्रतिमानं च।
- 3.7 तात्कालिकस्थायिस्मृतिः अर्थः, स्वरूपं, प्रकारः मापनञ्च ।

अन्वितिः -4 बुद्धिः**16 घण्टाः**

- 4.1 बुद्धिः पाश्चात्यं, भारतीयञ्च स्वरूपम्।
- 4.2 गॉर्डन्- महोदयस्य बहुमुखबुद्धिसिद्धान्तः।
- 4.3 गिल्फोर्ड्-महोदयस्य संरचनासिद्धान्तः ।
- 4.4 गोलमैन्-महोदयस्य संवेगात्मकबुद्धिसिद्धान्तः।
- 4.5 बुद्धिमापनम् ।

Semester II

Third Paper

Learner and Learning Process

Credits-04

Hours - 64

Total Marks – 100

Theoretical Marks – 60

CCE Marks – 40

Objectives -

On Completion of this Course the student will be able to:

- Know the Difference and Importance of Knowledge, Learner and Learning Process.
- Understand the Concept and Principles of Education Psychology as Applied Psychology.
- Know the implications of Psychological Theories for Education. Understand the process of Development and Assessment of Various Abilities.

Unit 1: Learning, Learning process and Theories of Learning**16Hours**

1.1 Meaning of Learning and Learning Process:

1.2 Role of Environment in Learning Process.

1.3 Effective Factors in Learning Process.

1.4 Cognitive Theories of Learning

1.4.1 Learning Theory of Tolman.

1.4.2 Learning Theory of Piaget.

1.5 Behaviourist Theories.

1.5.1 Learning Theory of Hull.

1.5.2 Learning Theory of Guthrie.

1.6 Gestalt Theory.

Unit 2: Development of learner's Behavior**16Hours**

2.1 Basic Genetic principles.

2.2 Interaction between Heredity and Environment.

2.3 Impact of child rearing practices on development of the individual.

2.4 Language development - Views of Piaget, Vygotsky and Chomsky.

2.5 Cognitive development - Contemporary views of Psychologists

Unit 3: Motivation, Attention and Memory**16Hours**

3.1 Meaning of Motivation, Basic Motivational Concept.

3.2 Instinct Drive and Incentive Theories of Motivation, Level of Aspiration.

3.3 Attitude and its effect on Learning.

3.4 Interest and Its Measurement.

3.5 Self concept - Meaning and Principles.

3.6 Attention, Meaning and Distraction, Theories and Models of Elective Attention.

3.7 Long and short term Memory - Meaning, Nature, Type and Measurement.

Unit -4 Intelligence

16Hours

4.1 Nature of Intelligence - Western and Indian views

4.2 Gardner's Theory of Multiple Intelligence.

4.3 Guilford's Structural Theory.

4.4 Coleman's Theory of Emotional Intelligence.

4.5 Measurement of Intelligence.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. सिंहः, फतेह; शिक्षामनोविज्ञानम्, आदित्य प्रकाशन्, जयपुरम्
2. सिंह, अरुणकुमार; शिक्षा मनोविज्ञान, भारती भवन, आगरा
3. जायसवाल, सीताराम; भारतीय मनोविज्ञान और शिक्षा, आर्य बुक डिपो, दिल्ली
4. पाण्डेय, के. पी.; नवीन शिक्षा मनोविज्ञान विश्वविद्यालय प्रकाशन, बनारस, 2005
5. चौबे, एस्. पी.; शिक्षा मनोविज्ञान, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा
6. पाण्डेय, एस्. आर्.; शिक्षा मनोविज्ञान, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा
7. त्रिपाठी, शालीग्राम; शैक्षिक मनोविज्ञान, वैकटेश प्रकाशन, नई दिल्ली,
8. 1998 पाठक, आर्. पी.; उच्च शिक्षा मनोविज्ञान दरियागंज, दिल्ली, 2006 - एक परिचय, राधा प्रकाशन, अंसारी रोड
9. वैद्यः, नारायणः, अधिगमप्रकाशनम्, मान्यता प्रकाशन, दिल्ली, 2014
10. तिवारी, नीलाभः, भारतीयदर्शनदृष्ट्या अधिगमसिद्धान्ताः, सन्दर्भप्रकाशनम्, भोपालम्, 2019
11. तिवारी, नीलाभः, भारतीयशिक्षामनोविज्ञानम्, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, भोपालपरिसरः, 2014
12. बि. पद्ममित्रश्रीनिवासः, शिक्षायाः मनोवैज्ञानिकाधाराः, जगदीश संस्कृत पुस्तकालय, जयपुर, 2012
13. Bernard H. W.; Psychological of Learning & Teaching, McGraw Book Company
14. Chouhan, S.S.; Advanced Educational Psychology, Vikas Publishing House, New Delhi .

द्वितीयसत्रार्द्धम्
चतुर्थपत्रम् (ऐच्छिकम्)
मूल्यशिक्षा

श्रेयोऽङ्काः - 04

घण्टाः - 64

पूर्णाङ्काः-100

सैद्धान्तिकाङ्काः -60

समग्रसतत् मूल्याङ्कनाङ्काः - 40

उद्देश्यानि -

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः -

- भारतीय-भारतीयेतरस्रोतसामाधारेण मूल्यानां सम्प्रत्ययमहत्त्वयोरवबोधने समर्थाः स्युः।
- मूल्यानां वर्गीकरणं, प्रभेदान् चावगच्छेयुः।
- मूल्यशिक्षायाः अवधारणां, शिक्षणविधीन्, उपागमान्, मूल्याङ्कनप्रविधींश्च अवगच्छेयुः।

अन्वितिः-1 मूल्यानि

16 घण्टाः

1.1 मूल्यम् - अर्थः प्रकृतिः च।

1.2 मूल्यस्रोतांसि

1.2.1 भारतीयस्रोतांसि - वेदः, स्मृतिः भगवद्गीता च । महात्मागांधी, रवीन्द्रनाथटैगोरः स्वामी विवेकानन्दः, डा. एस्. राधाकृष्णन् इत्येतेषां चिन्तनानि।

1.2.2 भारतीयेतरस्रोतांसि कुरान्, बाइबिल । प्लेटो, रूसो, हरबर्ट, जानड्यूवी, मेरिया मांटेसरी इत्येतेषां चिन्तनानि ।

1.3 शिक्षायाः अभिन्नाङ्गत्वेन मूल्यशिक्षणम्।

अन्वितिः 2 मूल्यानां वर्गीकरणम्

16 घण्टाः

2.1 भौतिक-सामाजिक-नैतिक-आध्यात्मिकानि च मूल्यानि।

2.2 मूल्यानां प्रभेदाः- जैविकानि, मनोवैज्ञानिकानि, सामाजिकानि पारिष्ठितिकानि च।

2.3 मूल्यशिक्षाया उपागमाः-

2.3.1 मूल्यस्पष्टीकरणोपागमः।

2.3.2 मूल्यविक्षेपणोपागमः।

अन्वितिः 3 मूल्यनिर्धारकाः

16 घण्टाः

3.1 मूल्यनिर्धारकाः - संस्कृति, धर्मः, अभ्यासः, विचाराश्च ।

3.2 भौतिक-सामाजिक-नैतिक-आर्थिक-धार्मिकमूल्यानां च पारस्परिकसंघर्षः।

3.3 मूल्यशिक्षायां विद्यालयाध्यापकयोः भूमिका ।

3.4 मूल्यशिक्षणविधयः ।

अन्वितिः 4 मूल्याधारित - अध्यापकशिक्षा

16 घण्टाः

4.1 मूल्यशिक्षा-सम्प्रत्ययः, आवश्यकता व्यक्तित्वविकासे च भूमिका ।

4.2 अध्यापकशिक्षायां मूल्यशिक्षायाः महत्त्वम्।

4.3 समसामयिकसमाजे मूल्यशिक्षायाः आवश्यकता।

4.4 मूल्यानां मूल्याङ्कनप्रविधयः ।

Semester II
Fourth Paper (Optional)
Value Education

Credits-04

Hours - 64

Total Marks – 100

Theoretical Marks – 60

CCE Marks – 40

Objectives:

On Completion of this Course the student will be able to:

- Understand the Concept and Importance of Values on the bases of Indian and Non-Indian Sources.
- Understand the Classification of Values.
- Understand the Concept of Value Education, Teaching Methods, Approaches and Evaluation Techniques.

Unit - 1 Values**16Hours**

1.1 Meaning and Nature of Values

2.2 Value sources

1.2.1 Indian sources - Veda, Smriti and Bhagavadgita. Views of - Mahatma Gandhi, Rabindranath Tagore, Swami Vivekananda and Dr. S. Radhakrishnan.

1.2.2 Non-Indian Sources - Quran, Bible. Views of Plato, Rousseau, Herbart, John Dewey and Maria Montessori.

1.3 Teaching of Values as an Integral part of Education.

Unit - 2 Classification of Values**16Hours**

2.1 Material, Social, Moral and Spiritual Values.

2.2 Types of Values - Biological, Psychological, Social and Ecological.

2.3 Approaches of Value Education.

2.3.1 Value Clarification Approach

2.3.2 Value Analysis Approach

Unit - 3 Value Decisive**16Hours**

3.1 Value Decisive - Culture, Religion, Practice and Thoughts.

3.2 Value Conflicts among Material, Social, Moral, Economic and Religious Values.

3.3 Role of Teacher and School in Value Education.

3.4 Methods of Teaching Values.

Unit - 4 Value-oriented Teacher Education**16Hours**

- 4.1 Value Education - Concept, Need and Role in Personality Development.
- 4.2 Importance of Value Education in Teacher Education.
- 4.3 Need of Value Education in Contemporary Society.
- 4.4 Evaluation Techniques of Values.

सन्दर्भग्रन्थः (Reference Books)

1. जय; मूल्य, पर्यावरण और मानव अधिकार, सिप्रा पब्लिकेशन, दिल्ली
2. शर्मा, आर्. ए.; मानव मूल्य एवं शिक्षा, आर्. लाल बुक डिपो, मेरठ
3. पाण्डेय, रामशकल; मूल्य शिक्षा के परिप्रेक्ष्य, आर्. लाल बुक डिपो, मेरठ
4. पाण्डेय, ओमप्रकाश; वैदिक शिक्षा के आदर्श एवं मूल्य, महर्षि सान्दीपनी, राष्ट्रीय वेदविद्या संस्थान, उज्जैन
5. लोढा, महावीर मल; नैतिक शिक्षा विविध आयाम, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपुर
6. त्यागी, जी. एस्. डी.; शिक्षा के सामान्य सिद्धान्त, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा
7. मिश्रः, ओमनारायणः, मूल्य शिक्षा की अवधारणाएँ, दिव्यप्रकाशनी, भुवनेश्वर, 2013
8. कछवाहः, विजयपालः, मूल्यशिक्षणम्, दिव्यप्रकाशनी, भुवनेश्वर, 2015
9. तिवारी, नीलाभः, वैश्विकपरिप्रेक्ष्य में शान्ति एवं मूल्य शिक्षा, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, भोपालपरिसरः, 2016
10. Chilkara, M. G; Education and Human Values - A.P.H. Publishing, New Delhi
11. Gandhi, K. K.; Value Education - Gyan Publishing House, New Delhi
12. Kar, N.N.; Value Education - The Associated Publishers, Delhi
13. Mukherji, R. K.; The Social Structure Of Values - Macmillan & co. London.

द्वितीयसत्रार्द्धम्
चतुर्थपत्रम् (ऐच्छिकम्)
समावेशात्मकशिक्षा

श्रेयोऽङ्काः - 04

घण्टाः - 64

पूर्णाङ्काः-100

सैद्धान्तिकाङ्काः -60

समग्रसतत् मूल्याङ्कनाङ्काः - 40

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः

- विभिन्नावश्यकतावतां बालानाम् आवश्यकतानुगुणमुपायान् जानीयुः।
- समावेशात्मकशिक्षायां विधिकप्रावधानानां विषयेजानीयुः।
- समावेशात्मकशिक्षासंवर्धनाय सम्बद्धानां भूमिकाम्, उत्तरदायित्वं च अवगच्छेयुः।
- समावेशात्मकशिक्षाविकासाय उपलब्धसहकारिसेवानां प्रयोगे समर्थाः भवेयुः।

अन्वितिः 1 समावेशात्मकशिक्षा

16 घण्टाः

- 1.1 समावेशात्मकशिक्षा अर्थः आवश्यकता च।
- 1.2 समावेशात्मकशिक्षायां विभिन्नावश्यकतावतां बालानां शिक्षायाः ऐतिहासिक परिप्रेक्ष्यम् ।
- 1.3 समावेशात्मकशिक्षायां विधिकप्रावधानं - नीतयः अधिनियमश्च राष्ट्रिय शिक्षानीतिः (1986), POA (1992), निःशक्तव्यक्तेः अधिनियमः (1995), राष्ट्रिय पाठ्यचर्या रूपरेखा (2005) , निःशक्ततायाः राष्ट्रियनीतिः (2006)
- 1.4 सर्वशिक्षाभियाने समावेशात्मकशिक्षा

अन्वितिः 2 विशिष्टबालानाम् अधिगमावश्यकता

16 घण्टाः

- 2.1 विशिष्टबालानां सामाजिक-शैक्षिक-अधिगमक्रियाकलापस्य मुख्यधारा - कक्षासु अन्तर्भावः।
- 2.2 भारतीयपरिप्रेक्ष्ये समावेशात्मकशिक्षाविषये परम्परागतविश्वासः वस्तुस्थितिः च।
- 2.3 प्राथमिक-माध्यमिकशिक्षायाः सार्वभौमीकरणक्रियायां समावेशात्मकशिक्षाव्यूहरचना, तत्प्रभावश्च।
- 2.4 रचनात्मकक्रियाकलापसन्दर्भे गणकार्यं, सम्मिश्रसमूहः, विभिन्नस्तरीयाधिगमः, सहकार-अधिगमः योग्यतासंवर्धनं सहाध्यायिकृताध्यापनम् इति समावेशात्मकव्यूहानाञ्च प्रभावः।

अन्वितिः 3 पाठ्यचर्याचयनम्

16 घण्टाः

- 3.1 शारीरिकदृष्ट्या विशिष्टबालानां कृते पाठ्यचर्याचयनम् - अर्थः आधारः च।
  - 3.1.1 दृष्टिबाधिताः, श्रवणबाधिताः, अस्थिबाधिताः च।
  - 3.1.2 प्रतिभाशालिनः, मन्दितमतयः, सामाजिकदृष्ट्या सांवेगिकदृष्ट्या च विशिष्टाः बालाः
- 3.2 सामाजिकाध्ययनशिक्षणे, भाषाशिक्षणे, योगाभ्यासे, चित्रकलायां, नाटकादिषु च समावेशात्मकशिक्षाव्यूहरचनार्थं निर्देशनम् ।

अन्वितिः 4 समावेशात्मकशिक्षायाम् अध्यापकसन्नाहः

16 घण्टाः

- 4.1 माध्यमिकविद्यालयेषु प्रचलितशैक्षिककार्यकलापनिरीक्षणम्।
- 4.2 समावेशात्मकशिक्षायां माध्यमिकस्तरे शिक्षकाणां, शिक्षकप्रशिक्षकाणां च कौशलानि ।
- 4.3 समावेशात्मकशिक्षाप्रोत्साहनाय राष्ट्रिय-अन्ताराष्ट्रियाभिकरणानां (संस्था : विश्वविद्यालयाः) भूमिका ।
- 4.4 समावेशात्मकशैक्षिकोपागमाः।

Semester - II
Fifth Paper (Optional)
Inclusive Education

Credits-04

Hours - 64

Total Marks – 100

Theoretical Marks – 60

CCE Marks – 40

Objectives:**On Completion of this Course the Student will be able to:**

- Understand the Diverse needs of Children and Ideas according to their Need.
- Know for promoting Inclusive Education and Understanding the roles and Responsibilities of all concerned.
- Apply existing support services for the Development of Inclusive Education.

Unit 1 - Inclusive Education**16Hours**

1.1 Meaning and Need of Inclusive Education.

1.2 Historical Perspectives in Inclusive Education of Children with Diverse needs. Advantages of Integrated Education.

1.3 Legal Provisions in Inclusive Education - Policies and Legislations. National Policy of Education (1986), Programme of Action (1992), Persons with Disabilities Act.(1995), National Curriculum Framework (2005), National Policy of Disabilities (2006)

1.4 Inclusive Education under Sarva Shikash Abhiyan (SSA).

Unit 2 - Learning Need of Special Children**16Hours**

2.1 Social - Academic Learning activities with inclusion of Special Children in mainstream Classrooms.

2.2 Traditional belief and Facts of Inclusive Education with reference to Indian context.

2.3 Inclusive Educational Strategies and their implications for Universalization of Elementary and Secondary Education.

2.4 Effectiveness of Inclusive Strategies such as Group Work, Cluster Grouping, Different Levels of Learning, Co-operative Learning and Peer Tutoring in the Context of Constructivism.

Unit 3 - Selection of Curriculum**16Hours**

3.1 Meaning and base for Selection of Curriculum for Special Children from Physical Point of View.

3.1.1 Visual, Hearing and Physically Challenged.

3.1.2 Intellectual, Mentally Challenged in the View of Social and Emotional Special Children.

3.2 Guidance regarding Inclusive Education Strategies for Teaching School Studies, Language Teaching, Practice of Yoga, Heritage Art and Drama etc.

Unit 4 - Teacher Preparation for Inclusive Education

16Hours

4.1 Observation of Existing Educational Programmes offered in Secondary Schools.

4.2 Skills of Teachers and Teacher Educators for Secondary Education in Inclusive Education.

4.3 Role of different National and International Agencies (Institutions, Universities) in Promoting Inclusive Education.

4.4 Educational Innovation for Inclusive Education

सन्दर्भग्रन्थः (Reference Books)

1. सक्करवाल, प्रो. लीना; समावेशात्मकशिक्षा (सरलमानकसंस्कृतेन लिखिता), केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, मुख्यालय, नवदेहली, प्रथमसंस्करणं, 2022
2. दोसाझ, एन्. एल्.; समस्या बालक, हरियाणा गन्थ अकादमी, चण्डीगढ, 1979
3. कुमारः, अरविन्दः, समावेशित शिक्षा, सोमदत्त प्रकाशन, 2017
4. Ainscow, M.; Booth. T; The Index for Inclusion: Developing learning and participation in Schools. Bristol: Center for Studies in Inclusive Education, 2003
5. Ahuja, A., Jangira, N.K.; Effective Teacher Training; Cooperative Learning Based Approach: National Publishing House, New Delhi, 2002
6. Jangira N.K. Mani, M.N.G., Integrated Education for Visually Handicapped, Gurgaon, Old Subjimandi, Academic Press, 1990
7. Jha, M., Inclusive Education for all: Schools Without Walls, Chennai, Heinemann Educational publishers, Multivista Global Ltd., 2002 Sharma, P.L.; Teachers Handbook on IED- Helping children with special needs NCERT Publication, 1990
8. Sharma P.L.; Planning Inclusive Education in Small Schools, R.I.E. Mysore, 2003

शिक्षाचार्यः (एम् .एड्.)
Shiksha-Acharya (M.Ed.)
तृतीयसत्रार्द्धम्
(IIIrdSemester)

क्र. सं SR. NO.	पाठ्यक्रमप्रकारः TYPES OF COURSE	सैद्धान्तिकपत्राणि THEORY PAPERS	सैद्धान्तिकाङ्काः THEORETICAL MARKS	समग्रसततमूल्याङ्कनाङ्काः COMPREHENSIVE CONTINUOUS EVALUATION (CCE) MARKS	पूर्णाङ्काः TOTAL MARKS	श्रेयोऽङ्काः CREDITS	घण्टाः HOURS
अनिवार्यपत्राणि(COMPULSORY PAPERS)							
1.	Foundation	संस्कृतशिक्षायां नवीनप्रवृत्तयः New Trends in Sanskrit Education	60	40	100	04	64
2.	Foundation	शैक्षिकानुसन्धानम् आनुमानिकसाङ्ख्यिकी च Educational Research & Inferential Statistics	60	40	100	04	64
3.	Foundation	शैक्षिकप्रबन्धनम् Educational Management	60	40	100	04	64
ऐच्छिकपत्रम् (ELECTIVE PAPER)							
1.	Elective	तुलनात्मकशिक्षा Comparative Education अथवा (or) पर्यावरणशिक्षा तत्पुनरुद्धारश्चEnvironmental Education and its Restoration	60	40	100	04	64
प्रायोगिकम् (PRACTICAL)							
1.	Skill	शैक्षणिकलेखनकौशलविकासः Development of Academic Writing Skill	-	25	25	01	16
2.	Skill	शोधप्रस्तावलेखनकार्यशाला Workshop on writing Synopsis	-	25	25	01	16
3.	Skill	प्रशिक्षुता (शिक्षाशास्त्रप्रशिक्षण- संस्थासु) Internship	-	25	25	01	16
शैक्षणिकगतिविधिः (EDUCATIONAL ACTIVITY)							
1.	Skill	शैक्षिकगणप्रविधिः अनुसन्धानोपकरणनिर्माणम् Preparation of research tools	-	25	25	01	16

प्रायोगिकम् (Practical)

75 अङ्काः

1. शैक्षणिकलेखनकौशलविकासः(तृतीयसत्रार्द्धस्य प्रथममासे)

25 अङ्काः

छात्राणां लेखनकौशलविकासाय

- वाक्यलेखनाभ्यासः
- अनुच्छेदलेखनाभ्यासः
- अनुवादलेखनाभ्यासः
- ग्रन्थसमीक्षालेखनाभ्यासः चेति

अभ्यासं कारयित्वा शिक्षास्त्रिकक्षायाः किमपि पत्रमादाय तत्पत्रान्तर्गतं किमप्येकं शीर्षकमाश्रित्य व्यवस्थितरूपेण पाठनकर्मणि उपकारकविन्दूनां (Notes) सविस्तरं लेखनं विधातुम् अपेक्षितस्थलेषु छात्रावबोधनदृष्ट्या उदाहरणानां शिक्षणोपकरणानाञ्च उल्लेखनार्थमपि छात्राः प्रेरणीयाः।

2. शोधप्रस्तावलेखनकार्यशाला - (तृतीयसत्रार्द्धस्य द्वितीयमासे) 25 अङ्काः

एषा कार्यशाला पञ्चदिवसात्मिका भविष्यति । तत्रादौ दिनद्वयं यावत् छात्रावबोधनार्थं विभागीयाचार्याः शोधप्रस्तावलेखनस्य प्रक्रियां प्रारूपञ्च प्रकटीकरिष्यन्ति । अवशिष्टेषु त्रिषु दिनेषु शिक्षाचार्यच्छात्राः विषयचयनम्, शीर्षकनिर्धारणम्, शोधसंक्षिप्तिकाञ्च विरचयितुं मार्गदर्शनं लभेरन् । कस्यचित् स्थानीयविषयविशेषज्ञस्य अपि मार्गदर्शने सहयोगो भवितुमर्हति । शिक्षाचार्यच्छात्राः कार्यशालायाः पश्चात् तदग्रिमसप्ताहे अनिवार्यतया शोधप्रस्तावस्य प्रारूपं समर्पयेयुः । छात्रस्य मार्गदर्शकः : विभागाध्यक्षश्च शोधप्रस्तावस्य गुणवत्ताधारेण मूल्याङ्कनं करिष्यतः।

3. प्रशिक्षिता - (तृतीयसत्रार्द्धस्य तृतीयमासे)

25 अङ्काः

सप्तदिवसात्मिकायां प्रशिक्षितायाम् अस्यां शिक्षाचार्यच्छात्राः राष्ट्रियाध्यापकशिक्षापरिषदः (NCTE) मानकानुसारेण शिक्षकप्रशिक्षणसंस्थाद्वयस्य तुलनात्मकमध्ययनं करिष्यन्ति । विभागाध्यक्षस्य निर्देशने त्रिसदस्यीयसमितिः मूल्यांकनं करिष्यति ।

शैक्षणिकगतिविधिः

25 अङ्काः

4. अनुसन्धानोपकरणनिर्माणम् (तृतीयसत्रार्द्धस्य चतुर्थमासे)

अनुसन्धानकार्ये तथ्यसङ्कलनार्थमुपकरणानि आवश्यकानि भवन्ति । तदर्थम् अनुसन्धानोपकरणानि व्यवहारे वर्तन्ते। अनुसन्धाकर्मणि एकस्योपकरणस्य बहूनामुपकरणानां वा प्रयोगो भवितुमर्हति । उपकरणानि च बहुविधानि तेषां निर्माणकौशलं छात्रेषु भवेदिति प्रायोगिककार्यस्यास्योद्देश्यम्।

(1) अन्वेषणपत्रम् (Enquiry Form) प्रश्नावली, अनुसूची, परीक्षणसूची, क्रमनिर्धारणमापनी, प्राप्ताङ्कपत्रम् अभिवृत्तिमापनी च ।

(2) मापकोपकरणानि (Appraisal Instruments)पक्षाः, आविष्कारिकाः, मितयः, सामाजिकमितयः प्रक्षेपमितयः च ।

(3) पर्यवेक्षणम्

(4) साक्षात्कारः

(5) समाजमितिः

(6) मनोवैज्ञानिकपरीक्षाः उपलब्धिः,- अभियोग्यता, अभिरुचिः, बुद्धि, व्यक्तित्वमापनम्, अभिवृत्तिमापनी इत्युल्लिखितेभ्यः बहुविधोपकरणेभ्यः

केषाञ्चनोपकरणानां निर्माणं छात्राः गणशः कुर्युः। छात्रस्य उपकरणचयनम्, प्रारूपनिर्माणम्, प्रस्तुतिं च आधारीकृत्यमूल्याङ्कनं विधातव्यम् ।

तृतीयसत्रार्द्धम्
प्रथमपत्रम्
संस्कृतशिक्षायां नवीनप्रवृत्तयः

श्रेयोऽङ्काः - 04

घण्टाः - 64

पूर्णाङ्काः-100

सैद्धान्तिकाङ्काः -60

समग्रसतत् मूल्याङ्कनाङ्काः - 40

उद्देश्यानि

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः

- संस्कृतशिक्षणे रुचिं दक्षतां च प्राप्नुयुः ।
- संस्कृतशिक्षायां नवीनोपागमानाम् अवगमनाय आवश्यकज्ञानं प्राप्नुयुः।
- संस्कृतक्षेत्रे नवीनानुसन्धानप्रक्रियायाः पाठसमालोचनप्रविधीनां च परिचयमवाप्नुयुः।
- संस्कृतक्षेत्रे मूल्याङ्कनपद्धतीनां प्रयोगे समर्थाः भवेयुः।
- वैज्ञानिकयुगेऽस्मिन् संस्कृतस्य प्रचारप्रसाराय योग्याः भवेयुः।

अन्वितिः - 1 संस्कृतप्रचारोद्यमाः

16 घण्टाः

- 1.1 संस्कृतशिक्षणे दृश्य-श्रव्योपकरणानां प्रयोगः।
- 1.2 संस्कृतशिक्षणे अभिरुच्युत्पादनोद्यमाः।
- 1.3 संस्कृतसम्भाषणशिविराणि तच्छिक्षणपद्धतिश्च ।
- 1.4 भाषाप्रदर्शिनी संस्कृतविज्ञानप्रदर्शिनी च।

अन्वितिः-2 उपागमाः

16 घण्टाः

- 2.1 संस्कृतशिक्षणे नवीनोपागमानां सम्प्रत्ययः।
- 2.2 मौखिकोपागमः।
- 2.3 सम्प्रेषणात्मकोपागमः।
- 2.4 संरचनात्मकोपागमः।
- 2.5 अभिक्रमिताधिगमः।

अन्वितिः -3 विविधाभिकरणानि

16 घण्टाः

- 3.1 संस्कृतशिक्षाप्रचारे विविधसंस्थानां योगदानम्।
- 3.2 संस्कृतविश्वविद्यालयाः ।
- 3.3 संस्कृत विद्वत्परिषदः (Sanskrit Academies)।
- 3.4 शासकीयसंस्थाः ।
- 3.5 शासकीयेतरसंस्थाः।
- 3.6 संस्कृतक्षेत्रे विविधपुरस्काराः।
- 3.7 संस्कृते मुद्रितमाध्यमम्।

अन्वितिः -4 संस्कृते अनुसन्धानमूल्याङ्कनप्रणाली च

16 घण्टाः

- 4.1 संस्कृते विविधानि अनुसन्धानक्षेत्राणि ।
- 4.2 पाठसमालोचनप्रविधयः ।
- 4.3 संस्कृतशिक्षणानुसन्धानयोः सङ्गणकम्।
- 4.4 अर्वाचीनाः संस्कृतमूल्याङ्कनपद्धतयः विविधपरीक्षणानि
- 4.5 प्रश्नपत्रनिर्माणम् - उद्देश्याधारितमूल्याङ्कनम्, दक्षताधारितमूल्याङ्कनम्, उपलब्धिपरीक्षणनिर्माणम् प्रश्नपत्ररूपरेखानिर्माणं च।

Semester III

First Paper

New Trends in Sanskrit Education

Credits-04

Hours - 64

Total Marks – 100

Theoretical Marks – 60

CCE Marks – 40

Objectives:

On Completion of this Course the Student will be able to:

- Gain Interest and Capability in Sanskrit Teaching.
- Understand new approaches in Sanskrit Education.
- Know Techniques of Textual Criticism and New Research Process in Sanskrit field.
- Develop Competency to applying evaluation systems in Sanskrit field. Propagate Sanskrit in the Present Scientific era.

Unit-1 Sanskrit Propagation 16 HOURS

16Hours

- 1.1 Using Audio-Visual Aids in Sanskrit Teaching
- 1.2 Efforts to create interest in Sanskrit Teaching
- 1.3 Spoken Sanskrit Camps and its Methodology
- 1.4 Language Exhibition and Sanskrit Science Exhibition

Unit-2 Approaches

16Hours

- 2.1 Concept of new approaches in Sanskrit Teaching
- 2.2 Oral Approach
- 2.3 Communication Approach
- 2.4 Structural Approach
- 2.5 Programmed Learning

Unit-3 Various Agencies

16Hours

- 3.1 Contribution of Various Institutions in Propagating Sanskrit
- 3.2 Sanskrit Universities
- 3.3 Sanskrit Academies
- 3.4 Government Institutions
- 3.5 NGOS
- 3.6 Various awards in Sanskrit
- 3.7 Print Media in Sanskrit

Unit-4 Research and Evaluation in Sanskrit

16Hours

- 4.1 Different Areas of Research in Sanskrit
- 4.2 Techniques of Textual Criticism
- 4.3 Computer in Sanskrit Teaching and Research

4.4 Modern Sanskrit Evaluation Systems & Various Test

4.5 Setting of Question paper - Objective-based Evaluation, Competency-based Evaluation, and Construction of Achievement Test, Designing blue print of question paper.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. मित्तल, सन्तोष; संस्कृतशिक्षणम्, नवचेतना पब्लिकेशन्स्, जयपुर, 2006
2. मूर्तिः, साम्बशिवकम्भम्पाटि; संस्कृतशिक्षणम्, दीपशिखा प्रकाशनम्, जयपुरम्, 2006
3. झा, उदयशंकर; संस्कृतशिक्षणम्, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी, 2011
4. शर्मा, प्रो. कुलदीप, संस्कृतशिक्षणभूमिका, केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नई दिल्ली - ११००५८ प्रकाशन वर्ष - २०२२
5. शर्मा, प्रो. कुलदीप, संस्कृतशिक्षणदीपिका, केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नई दिल्ली - ११००५८ प्रकाशन वर्ष - २०२२
6. शास्त्री, वासुदेव; क्रियात्मक संस्कृत शिक्षण, राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान, जनकपुरी, नई दिल्ली, 1998
7. गुलेरी, विद्याधर शर्मा; संस्कृत में विज्ञान, संस्कृतभारती, माता मन्दिर गली, झण्डेवालान्, नई दिल्ली, 2000
8. विश्वास; कौशलबोधिनी, संस्कृतभारती, माता मन्दिर गली, झण्डेवालान्, नई दिल्ली, 2005
9. मिश्र, प्रभाशंकर; संस्कृतशिक्षण, हरियाणा साहित्य अकादमी, चण्डीगढ, 1984
10. Bhatia, K., Bhatia, B. D.; The Principles and Methods of Teaching, Doaba, House, Nai Sadak, New Delhi

तृतीयसत्रार्द्धम्
द्वितीयपत्रम्
शैक्षिकानुसन्धानम् आनुमानिकसांख्यिकी च

श्रेयोऽङ्काः - 04

घण्टाः - 64

पूर्णाङ्काः-100

सैद्धान्तिकाङ्काः -60

समग्रसतत् मूल्याङ्कनाङ्काः - 40

उद्देश्यानि

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः

- अन्वितिः शोधप्रस्तावस्य विकासात्मकप्रविधीन् अवगच्छेयुः।
- न्यादर्शस्य अर्थं प्रविधींश्च जानीयुः।
- प्रदत्तसङ्कलनोपकरणानां विविधरूपाणि अभिजानीयुः।
- प्रदत्तानां विश्लेषणाय विभिन्नसांख्यिकीयपरीक्षणानि विजानीयुः।

अन्वितिः-1 अनुसन्धानस्य उपकरणानि प्रविध्यश्च

16 घण्टाः

- 1.1 निरीक्षणम्, साक्षात्कारः, अनुसूची, प्रश्नावली, अभिरुचि-आविष्कारिका, चिह्नाङ्कनसूची अभिवृत्तिमापनी च।
- 1.2 मनोवैज्ञानिकपरीक्षणानि, तन्निर्माणञ्च निष्पत्ति- बुद्धि-अभिरुचि-व्यक्तित्वतालिका-अभियोग्यतापरीक्षणानि।
  - 1.2.1 उपलब्धिपरीक्षणम्
  - 1.2.2 बुद्धिपरीक्षणम्
  - 1.2.3 अभिरुचिपरीक्षणम्
  - 1.2.4 व्यक्तित्वाविष्कारिका अभियोग्यता
  - 1.2.5 अन्तर्वृत्तिपरीक्षणम्

अन्वितिः-2 प्रदत्तसङ्कलनम्

16 घण्टाः

- 2.1 मुख्यगौणस्रोतोभ्यः प्रदत्तसङ्कलनम्।
- 2.2 न्यादर्शप्रक्रियाः।
- 2.3 न्यादर्शप्रकाराः - यादृच्छिकः, निर्यादृच्छिकश्च।
- 2.4 उपकरणस्य प्रशासनम्, प्रदत्तानाम् अङ्कनं सारणीकरणञ्च।

अन्वितिः-3 प्रदत्तानां विश्लेषणसांख्यिकी च

16 घण्टाः

- 3.1 प्रदत्तानां गुणात्मक-सङ्ख्यात्मकविश्लेषणम्।
- 3.2 वर्गीकरणम् श्रेणीकरणञ्च।
- 3.3 अर्थापादनम् (Interpretation)।
- 3.4 सामान्यसम्भाव्यतावक्रः।
  - 3.4.1 विशेषताः अनुप्रयोगश्च।
  - 3.4.2 विषमता (Skewness) ककुदता (Kurtosis) च, मानकत्रुटिः।
- 3.5 सार्थकतापरीक्षणम्, टी-परीक्षणम्, काई-वर्गपरीक्षणम् एफ- अनुपातपरीक्षणम् च।

अन्वितिः-4 शोधप्रतिवेदनलेखनम्

16 घण्टाः

- 4.1 संरचना।
- 4.2 संरूपणम्।
- 4.3 उद्धरणानि।
- 4.4 ग्रन्थसूची।
- 4.5 परिशिष्टानि।
- 4.6 टङ्कणम्।
- 4.7 शोधसारः।

Semester III

Second Paper

Educational Research and Inferential Statistics

Credits-04

Hours - 64

Total Marks – 100

Theoretical Marks – 60

CCE Marks – 40

Objectives:

- On Completion of this Course the Student will be able to:
- Know the Techniques of Developing a Research Proposal.
- Understand the Meaning and Techniques of sampling. Know the various types of tools of Data Collection.
- Know various Statistical Tests for Data Interpretation.

Unit - 1. Tools and Techniques of Research**16Hours**

- 1.1 Observation , Interview, Schedule, Questionnaire, Interest inventory, Check list, Attitude scale
- 1.2 Psychological Tests and Test Construction
  - 1. 2.1 Achievement Test
  - 1. 2..2 Intelligence Test
  - 1. 2.3 Interest Test
  - 1. 2.4 Personality Inventory
  - 1. 2.5 Aptitude Test

Unit - 2. Collection of Data**16Hours**

- 2.1 Data from Primary and Secondary sources
- 2.2 Sampling - Procedures
- 2.3 Types of sampling - Random and Non-Random
- 2.4 Administration of Tool, Scoring and Tabulation of data

Unit-3 Analysis of Data and Statistics**16Hours**

- 3.1 Analysis of Qualitative and Quantitative data
- 3.2 Classification and Categorization
- 3.3 Interpretation
- 3.4 Normal probability curve
  - 3.4.1 Properties and Application.
  - 3.4.2 Skewness and Kurtosis
- 3.5 Standard Error.
- 3.6 Test of Significance - t-test, chi-square and F-ratio Test.

Unit-4 Writing of Research Report:

- 4.1 Structure
- 4.2 Formation
- 4.3 Quotations
- 4.4 Bibliography
- 4.5 Appendices
- 4.6 Typing
- 4.7 Research Summary

सन्दर्भग्रन्थाः- (Reference Books)

1. श्रीवास्तव, बीना मनोवैज्ञानिक प्रयोग एवं परीक्षण, मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली
2. सुखिया, एस्. पी. शैक्षिक अनुसन्धान के मूल तत्त्व, लायन बुक डिपो, मेरठ, 1974 श्रीवास्तव, डी. एन्. अनुसन्धान विधियाँ, साहित्य प्रकाशन, आगरा
3. मिश्रः, डा. रुद्रनारायणनरसिंह, शिक्षायां साङ्ख्यिकी ,अभिषेकप्रकाशनम्, नई दिल्ली, प्रकाशनस्य वर्षः-2015
4. रायजादा, विपिन शिक्षा में अनुसन्धान के आवश्यक तत्त्व, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपुर
5. तिवारी, गोविन्द शैक्षिक एवं मनोविज्ञान अनुसन्धान के मूल आधार, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा, 1979
6. भार्गव, महेश आधुनिक मनोवैज्ञानिक परीक्षण एवं मापन, एच. जी. भार्गव बुक हाऊस, आगरा, 1971
7. त्रिपाठी, जयगोपाल मनोवैज्ञानिक अनुसन्धान पद्धतियाँ, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा, 1995
8. Freeman, Theory and Practice of Psychological testing, Rincehart and winston, Holt, New York, 1898
9. Romal, J. F.; Introduction to Research Procedures in Education, Harpar Brothers, New York, 1968
10. Wilson, E. B.; Introduction to Scientific Research, Mc Grow-Hill Book Co., New York, 1972

तृतीयसत्रार्द्धम्
तृतीयपत्रम्
शैक्षिक-प्रबन्धनम्

श्रेयोऽङ्काः - 04

घण्टाः - 64

पूर्णाङ्काः-100

सैद्धान्तिकाङ्काः -60

समग्रसतत् मूल्याङ्कनाङ्काः - 40

उद्देश्यानि-

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः -

- शैक्षिक-प्रबन्धनसंस्थानां सम्प्रत्ययेन परिचिताः भवेयुः ।
- शैक्षिक-प्रबन्धनसंस्थानां भूमिकावदानयोः विश्लेषणं कर्तुं प्रभवेयुः ।
- भारते शैक्षिकपर्यवेक्षणप्रक्रियां परिचिनुयुः ।

अन्वितिः 1 शैक्षिकप्रबन्धनम्

16 घण्टाः

1.1 शैक्षिकप्रबन्धनस्य सम्प्रत्ययः

1.2 प्रकाराः

1.2.1 लघुकालिकं, दीर्घकालिकञ्च।

1.2.2 जनपदस्तरीयं, राज्यस्तरीयं, राष्ट्रस्तरीयञ्च।

1.3 प्रबन्धनस्य कार्याणि- नियोजनम्, संगठनम्, नियुक्तिकरणम्, निदेशनम्, नियन्त्रणम्, समन्वय, नीतिनिर्माणम् च ।

1.4 भारते प्रबन्धनस्य समालोचनात्मक विश्लेषणम् ।

अन्वितिः 2 नेतृत्वम्

16 घण्टाः

2.1 नेतृत्वम् - अर्थः, प्रकृतिः महत्त्वञ्च ।

2.2 उत्तमनेतुः विशेषताः प्रकार्याणि च।

2.3 नेतृत्वसिद्धान्ताः।

2.4 शिक्षासंस्थाध्यक्षाणां नेतृत्वविकासे प्रबन्धनस्य भूमिका ।

अन्वितिः 3 शिक्षाऽऽयोजनाभिकरणानि घण्टाः-16

3.1 नीति-आयोगः (National Institution for Transforming India Commission - NITI)।

3.2 राष्ट्रियशैक्षिकानुसन्धानप्रशिक्षणपरिषद्, विश्वविद्यालयानुदानायोगस्य, राष्ट्रियशैक्षिकायोजनप्रशासनविश्वविद्यालयस्य च परिचयः भूमिका च

3.3 राष्ट्रिय-मूल्याङ्कन-प्रत्यायन-परिषद् (NAAC),

3.4 भारतीय गुणवत्ता परिषद् (QCI)

अन्वितिः 4 शैक्षिकसङ्घटनं प्रशासनं पर्यवेक्षणञ्च

16 घण्टाः

4.1 शैक्षिकसङ्घटनम् आवश्यकता क्षेत्रञ्च

4.2 शैक्षिकप्रशासनम् सम्प्रत्ययः, आवश्यकता क्षेत्रञ्च।

4.3 शैक्षिकपर्यवेक्षणम् - सम्प्रत्ययः, आवश्यकता प्रकार्याणि च।

4.4 भारते शैक्षिकप्रशासनप्रक्रिया।

Semester - III
Third Paper
Educational Management

Credits-04

Hours - 64

Total Marks – 100

Theoretical Marks – 60

CCE Marks – 40

Objectives:

On Completion of this Course the Student will be able to:

- Identify the concept of Educational Management.
- Analysis the role and contribution of Institutions of Educational Management.
- Know Educational supervision process in India.

Unit - 1 Educational Planning

16Hours

1.1 Meaning, Importance and Specialities of Educational Management.

1.2 Types of Educational Management.

1.2.1 Short Term and Long Term

1.2.2 District, State and National Level

1.3 Function of management. Planing, Organising , Staffing , Directing, cooperating , Reporting, Budgeting(POSDCORB)

1.4 Critical analysis of Educational Management in India.

Unit - 2 Leadership

16Hours

2.1 Meaning, Nature and Importance of Leadership.

2.2 Characteristics and Functions of a Good Leader.

2.3 Principles of Leadership.

2.4 Role of Management for Development of Leadership for the Heads of Education Institutions.

Unit - 3 Agencies of Educational Planning:

16Hours

3.1 NITI Aayoga

3.2 Introduction and role of NCERT, UGC and NUEPA in the field of Educational Planning.

3.3 NAAC – National Assessment and accreditation council

3.4 QCI – Quality Council of India.

Unit - 4 Educational Administration, Organization and Supervision.

16Hours

4.1 Concept Need and scope of Educational Organization and Administration.

4.2 Educational Administration - Concept, Need and Scope

4.3 Concept, Need and Functions of Educational supervision

4.4 Process of Educational Administration in India.

सन्दर्भग्रन्थाः (References Books)

1. सिंह, रामपाल, शर्मा, मित्तलसन्तोष, सिंह : फतेह, मदनमोहन, सेवानी, अशोक; विद्यालय प्रबन्धन एवं शिक्षा की समस्याएँ, अग्रवाल पब्लिकेशन्स, निर्भय नगर, गैलानी रोड, आगरा (उ.प्र.)
2. भटनागर, आर्. पी., अग्रवाल, विद्या; शैक्षिक प्रशासन, इन्टरनेशनल पब्लिशिंग हाऊस, मेरठ (उ.प्र.)
3. मिश्र, भास्कर; विद्यालय प्रशासन, भावना प्रकाशन, दिल्ली
4. वर्मा, जी. एस्.; शैक्षिक प्रशासन एवं प्रबन्ध, इन्टरनेशनल पब्लिशिंग हाऊस, मेरठ
5. शर्मा, के. के., शालाप्रशासन, मध्यप्रदेश हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, भोपाल।
6. पाण्डेय, डा श्रीगोविन्द, शैक्षिकप्रबन्धनम्, शिवसंस्कृतसंस्थानम्, वाराणसी, प्रकाशनवर्ष:-2013
7. कछवाहः डा.अशोककुमार शैक्षिकप्रबन्धनम्Bharatiya Jyotisham Pvt. Ltd. L-108,Sant Asharam Nagar Phiharpur Bhopal-462043प्रकाशनवर्ष:-2014
8. मलय, के. सी; शिक्षा प्रशासन एवं पर्यवेक्षण, मध्यप्रदेश हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, भोपाल।
9. Balsara, Maitrya; Administration Recognition of Teacher, Kaniska Publication, New Delhi, 2002.
10. Bhatnagar, R.P.; Agarwal, Vidhya; Educational Supervision, Loyal Book Depot, Meerut, 1978.
11. Kochar, S.K.; Secondary School Administration. Sterling Book Depot, New Delhi, 1981.
10. Mathur, S.S.; Kohi, V.K.; School Administration and Organization. Krishna Brothers, Jalundhar, 1973.
12. Mohanti, B.; School Administration and Supervision. Deep and Deep, New Delhi, 2001.
13. Vashist, S.R.; Classroom School Administration. Anmol Prakashan, New Delhi, 2002.
14. Bhatnagar, RP; Agarwal, V; Educational Administration and Management, Loyal Book Depot, Meerut, 1986
15. Buch, M.B.; Institutional Planning for Educational Improvement and Development, NCERT, New Delhi.
16. Gore, M.S.; Indian Education- Structure and Process, Rawat Publishers. New Delhi, 1994
17. Tilak, J.B.G.; Educational Planning at Grassroots. Ashish Publications. New Delhi, 1992
18. Bhagia, N.M.; Educational Administration in India and other Developing Countries. Commonwealth Publishers, New Delhi, 1990
19. Naik, J.P.; Educational Planning in India, Allied Publication, New Delhi, 1965
20. Mukhopadhyay, M.; Total Quality Management in Education, Sage Publications, New Delhi, 2005

तृतीयसत्रार्द्धम्
चतुर्थपत्रम् (ऐच्छिकम्)
तुलनात्मकशिक्षा

श्रेयोऽङ्काः - 04

घण्टाः - 64

पूर्णाङ्काः-100

सैद्धान्तिकाङ्काः -60

समग्रसतत् मूल्याङ्कनाङ्काः - 40

उद्देश्यानि

- अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः
- आधुनिकपरिप्रेक्ष्ये तुलनात्मकशिक्षायाः सम्प्रत्ययमवगच्छेयुः।
- तुलनात्मकशिक्षायाः तत्सिद्धान्तानां च विविधान् शैक्षिकविभागान् परिजानीयुः।
- विविधदार्शनिकोपागमानां सम्प्रत्ययम् अभिजानीयुः।

अन्वितिः 1 तुलनात्मकशिक्षा अध्ययनोपागमाश्च

16 घण्टाः

- 1.1 सम्प्रत्ययः, उद्देश्यानि, महत्त्वं क्षेत्रञ्च ।
- 1.2 तुलनात्मकशिक्षायाः विज्ञानम् ।
- 1.3 तुलनात्मकशिक्षायाः अभिवृद्धिः विकासश्च ।
- 1.4 अध्ययनोपागमाः - ऐतिहासिकोपागमः, दार्शनिकोपागमः, सांख्यिक्युपागमः वैश्विकोपागमः च ।

अन्वितिः -2 तुलनात्मकशिक्षायाः अध्यापनविधयः

16 घण्टाः

- 3.1 वर्णनात्मकविधिः ।
- 3.2 सांख्यिकीयविधिः ।
- 3.3 ऐतिहासिकविधिः।
- 3.4 समाजशास्त्रीयविधिः।
- 3.5 विक्षेपणात्मकविधिः।

अन्वितिः-3 तुलनात्मकशिक्षायाः प्रभावोत्पादकघटकाः

16 घण्टाः

- 4.1 भौगोलिकघटकः।
- 4.2 भाषावैज्ञानिकघटकः।
- 4.3 दार्शनिकघटकः।
- 4.4 धार्मिकघटकः।
- 4.5 लोकतान्त्रिकघटकः।

अन्वितिः -4 तुलनात्मकशिक्षायां नवप्रवर्तनानि

16 घण्टाः

- 4.1 विश्वे तुलनात्मकशिक्षा।
- 4.2 वैश्विकतुलनात्मकशिक्षायाः भारतीयपरिप्रेक्ष्यम् ।
- 4.3 राष्ट्रियमूल्याङ्कनप्रत्यायनपरिषदि मुक्तविद्यालयेषु उच्चशिक्षाक्षेत्रेषु च तुलनात्मकशिक्षायाः नवप्रवर्तनानि।

Semester III
Paper 4 (Optional)
Comparative Education

Credits-04

Hours - 64

Total Marks – 100

Theoretical Marks – 60

CCE Marks – 40

Objectives:

On Completion of this Course the student will be able to:

- Understand the concept of Comparative Education in Modern Perspective.
- Understand the different Educational Divisions of Comparative Education and their principles.
- Understand the Concept of Various Philosophical approaches.

Unit -1 Comparative Education and its Approaches.

16Hours

- 1.1 Definition, Aims, Importance and Scope of Comparative Education.
- 1.2 Science of Comparative Education.
- 1.3 Growth and Development of Comparative Education.
- 1.4 Approaches to the study of Comparative Education
  - 1.4.1 Historical Approach
  - 1.4.2 Philosophical Approach
  - 1.4.3 Statistical Approach
  - 1.4.4 Global Approach

Unit –2 Methods of Study of Comparative Education

16Hours

- 2.1 Descriptive Method
- 2.2 Statistical Method
- 2.3 Historical Method
- 2.4 Sociological Method
- 2.5 Analytical Method

Unit –3 Effective Factor of Comparative Education

16Hours

- 3.1 Geological factor
- 3.2 Linguistic factor
- 3.3 Philosophical factor
- 3.4 Religious factor
- 3.5 Democratic factor

Unit –4 New Trends in the field of Comparative Education

16Hours

- 4.1 Comparative Education in the World
- 4.2 Globalized Comparative Education in Indian Perspective.
- 4.3 New Trends of Comparative Education in the field of NAAC, Open Universities and Higher Education.

सन्दर्भग्रन्थाः - (Reference Books)

1. पाठक, आर्. पी.; निर्देशन एवं तुलनात्मक शिक्षा का आधार, कनिष्का पब्लिशर्स एवं डिस्ट्रीब्युटर्स, नई दिल्ली, 2012
2. चौबे, सरयू प्रसाद; तुलनात्मक शिक्षा, विनोद पुस्तक मंदिर, आगरा, 2008
3. शर्मा, आर्. ए. तुलनात्मक शिक्षा; सूर्या पब्लिकेशन्स, दिल्ली, 2014
4. Sharma, Archana; Comparative Education. An Analysis, Ancient Publishing House, New Delhi, 2011
5. Sodhi, T.S.; Comparative Education, Vikas Publishing House, 6th Edition, Delhi - 1998
6. Chaube, S. P.; Chaube, A., Comparative Education, Vikas Publishing House, 2nd Edition, 2009
7. Nordtveit, Bjorn; H, Comparative Education Review, Comparative & International Education Society, University of Massachnsetts - Amherst.

तृतीयसत्रार्द्धम्
चतुर्थपत्रम् (ऐच्छिकम्)
पर्यावरणसंरक्षणं तत्पुनरुद्धारश्च

श्रेयोऽङ्काः - 04

घण्टाः - 64

पूर्णाङ्काः-100

सैद्धान्तिकाङ्काः -60

समग्रसतत् मूल्याङ्कनाङ्काः - 40

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः

- पर्यावरणस्य संरक्षणमहत्त्वं जानीयुः ।
- वन्यजीवानां सुरक्षायाः महत्त्वम् अवगच्छेयुः।
- पर्यावरणसंरक्षणे समाजस्य विविधाङ्गानां भूमिकां परिचिनुयुः ।

अन्वितिः- 1 पर्यावरणास्यावश्यकता

16 घण्टाः

- 1.1 पर्यावरणसंरक्षणस्य तत्पुनरुद्धारस्य च आवश्यकताव्याप्तयोः महत्त्वम्।
- 1.2 विभिन्नपारिष्टितिकतन्त्राणां संरचना प्रकार्याणि च।
- 1.3 बृहज्जैवविविधताराष्ट्रत्वेन भारतम्।
- 1.4 प्राकृतिकसंसाधनानां संरक्षणे व्यक्तेः भूमिका - जलम्, ऊर्जा, खाद्यं, वायुः जलं च।
- 1.5 प्रदूषणनिरोधने व्यक्तेः भूमिका।

अन्वितिः- 2 पर्यावरणविशेषताः

16 घण्टाः

- 2.1 प्राकृतिकसंसाधनप्रबन्धने समुदायसहभागिता - जलं, वनं, मृदा वायुः च।
- 2.2 सन्धारणात्मकभूम्युपयोगप्रबन्धनम्।
- 2.2 आदिवासिजीवनसन्दर्भे निर्वनीकरणप्रभावः।
- 2.4 जैवविविधतासंरक्षणे पारम्परिकज्ञानं च।
- 2.5 विकासात्मकयोजनाः शासकीयोपक्रमाः तेषां जैवविविधतासंरक्षणे प्रभावश्च ।

अन्वितिः- 3 पर्यावरणप्रभावः

16 घण्टाः

- 3.1 उपभोक्तृवादः, अपशिष्टजननं तत्प्रबन्धनञ्च।
- 3.2 ग्राम्य- नागरवसतिषु जलोपभोगप्रणाली।
- 3.3 पर्यावरणस्य अपकर्षः जनस्वास्थ्ये तत्प्रभावश्च।
- 3.4 आर्थिकाभिवृद्धिः सन्धारणात्मकोपभोगश्च।
- 3.5 जैवकृषिः।

अन्वितिः- 4 पर्यावरणसंरक्षणम्

16 घण्टाः

- 4.1 विश्वस्मिन् विश्वे पर्यावरणसंरक्षणम्।
- 4.2 पर्यावरणसंरक्षणे समाजस्यस्त्रीणाञ्च भूमिका ।
- 4.3 ऊर्जायाः वैकल्पिकस्रोतांसि।
- 4.4 पर्यावरणे प्राकृतापदां मानवजनितापदाञ्च प्रभावः ।
- 4.5 सन्धारणात्मकाजीविकायै संसाधनानां न्यायोचितोपयोगः।

Semester III

Fourth Paper (Elective)

Environmental Conservation and Regeneration

Credits-04

Hours - 64

Total Marks – 100

Theoretical Marks – 60

CCE Marks – 40

Objectives:

On Completion of this Course the Student will be able to:

- Know the Importance of Environmental Conservation.
- Understand the Importance of protecting wild Life.
- Know the role of various parts of Society in Environment Conservation.

UNIT-1 Need of Environment

16Hours

- 1.1 Importance of need and scope of Environmental Conservation and Regeneration.
- 1.2 Structure and Functions of different Eco-systems.
- 1.3 India as a Mega Biodiversity Nation.
- 1.4 Role of individual in Conservation of Natural Resources: Water, Energy and Food.
- 1.5 Role of individual in Prevention of Pollution: Air and Water.

UNIT-2 Specialities of Environment

16Hours

- 2.1 Community participation in Natural Resource Management Water, Forest, Soil and Air.
- 2.2 Effects of Deforestation in the context of tribal life.
- 2.3 Sustainable land use Management.
- 2.4 Traditional knowledge and Bio-diversity Conservation.
- 2.5 Developmental Projects - Government initiatives and their impact on Biodiversity Conservation

UNIT-3 Effects of Environment

16Hours

- 3.1 Consumerism, Waste Generation and its Management.
- 3.2 Water consumption pattern in Rural and Urban settlement
- 3.3 Environmental degradation and its impact on the health of people
- 3.4 Economic growth and Sustainable consumption
- 3.5 Organic Farming

UNIT-4 Preservation of Environment

16Hours

- 4.1 Environmental Conservation in the Globalised World.
- 4.2 Role of Society and Women in Environment Conservation. Alternative Sources of Energy.
- 4.3 Alternative Sources of Energy.
- 4.4 Impact of Natural-Disaster and Man-made disaster on Environment.
- 4.5 Equitable uses of resources for sustainable livelihoods.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. गोयल, एम्. के.; पर्यावरण शिक्षा, विनोद पुस्तक मंदिर, आगरा, 1997
2. बाना, वीणा एवं बाना, राजीव; पर्यावरण शिक्षा, रिसर्च पब्लिकेशन्स, दिल्ली
3. शर्मा, आर्. ए.; पर्यावरण शिक्षा, आर्. एल्. बुक डिपो, मेरठ, (उ.प्र.)
4. उपाध्याय, राधावल्लभ; पर्यावरण शिक्षा, विनोद पुस्तक मंदिर, आगरा, (उ.प्र.)
5. वशिष्ठ, के.; पर्यावरण शिक्षा, युनिवर्सिटी बुक हाऊस, चौडा रास्ता, जयपुर (राज.)
6. पाणिग्राही, निर्मला; पर्यावरणशिक्षा, ओजस्वी प्रकाशनम्, पुरी (ओडिसा)
7. पूजा, भारती; पर्यावरण समस्या एवं समाधान, न्यू भारत पब्लिकेशन्स, सुभाष रोड, रोहतक, (हरियाणा)
8. बघेला, एच्. एस्.; पर्यावरण अध्ययन एवं शिक्षण विधियाँ, राजस्थान प्रकाशन, जयपुर
9. मित्तल सन्तोष एवं अग्रवाल मीनू; 21वीं सदी में पर्यावरण एवं पर्यावरण शिक्षा, आर. लाल बुक डिपो, मेरठ (उ.प्र.)
201010. पण्डा,डा बिचित्र रंजन .,पर्यावरणशिक्षा ,ज्ञानभारती पब्लिकेशन्स,दिल्ली ,प्रकाशनवर्षम् –2019
11. विद्यार्थी ,डॉ0 गणेश शंकर विद्यार्थी , पर्यावरणचेतना ,मनसा पब्लिकेशन्स गोमती नगर लखनऊ प्रकाशनवर्ष:-2015
12. Bold win, John H., Environmental Planning Management International Book Distributors,
Dehradun, 1988
13. Lohani, Bindu N, Environmental Quality Management, South Asian Publisher Pvt.Ltd., NewDelhi.

शिक्षाचार्यः (एम् .एड्.)
Shiksha-Acharya (M.Ed.)
चतुर्थसत्रार्द्धम्
(IVthSemester)

क्र. सं Sr. No.	पाठ्यक्रमप्रकारः Types of Course	सैद्धान्तिकपत्राणि Theory Papers	सैद्धान्तिकाङ्काः Theoretical Marks	समग्रसतत मूल्याङ्कनाङ्काः Comprehensive Continuous Evaluation (CCE) Marks	पूर्णाङ्काः Total Marks	श्रेयोऽङ्काः Credits	घण्टाः Hours
अनिवार्यपत्राणि (Compulsory Papers)							
1.	Foundation	वैयक्तिकविकासार्थं मनोविज्ञानम् Psychology for Individual Development	60	40	100	04	64
2.	Foundation	अध्यापकशिक्षा Teacher Education	60	40	100	04	64
ऐच्छिकपत्रम् (Elective Paper)							
3.	Elective	पाठ्यचर्यायाः अध्ययनम् Curriculum Studies अथवा or शैक्षिकं व्यावसायिकं च निर्देशनम् Educational & Vocational Guidance	60	40	100	04	64
4.	Skill	लघुशोधप्रबन्धः Dissertation	60	40	100	04	64
प्रायोगिकम् (Practical)							
1.	Skill	द्विदिवसीया संगोष्ठी Two Day Seminar	-	25	25	01	16
2.	Skill	शोधसमीक्षा Review of Research	-	25	25	01	16
3.	Skill	(प्रशिक्षुता)प्रदत्तनां सङ्कलनम् Internship	-	25	25	01	16
शैक्षणिकगतिविधिः(Educational Activity)							
1.	Skill	साङ्ख्यिकीविश्लेषणम् Statistical Analysis	-	25	25	01	16

चतुर्थसत्रार्द्धम्

लघुशोधप्रबन्धः 100 अङ्काः

शिक्षाचार्यच्छात्रेण स्वीकृतशोधविषये चतुर्थसत्रार्द्धान्ते निर्दिष्टविभागीयाचार्यस्य मार्गदर्शने स्वीकृतशोधप्रबन्धलेखनमानकानुसारेण लघुशोधप्रबन्धः प्रस्तोतव्यः।

प्रायोगिकम् –

75 अङ्काः

1. द्विदिवसीया सङ्गोष्ठी (चतुर्थसत्रार्द्धस्य प्रथममासे)

25 अङ्काः

सङ्गोष्ठ्यामस्यां छात्रेण शोधपत्रलेखनमादण्डानुसारेण लिखितशोधपत्रस्य प्रस्तुतिः कर्तव्या। शोधपत्रमेतत् स्तरीयपत्रिकायां मुद्रणदृष्ट्या विभागीयसम्पादकमण्डलस्य समीक्षायै अपि प्रस्तोतव्यम्। विभागाध्यक्षस्य निर्देशने विभागीयसम्पादकमण्डलस्य सदस्याः मूल्यांकनं करिष्यन्ति।

2. शोधसमीक्षा – (चतुर्थसत्रार्द्धस्य द्वितीयमासे)

25 अङ्काः

अस्मिन्नातिविधौ शिक्षाचार्यच्छात्राः कस्यचित् शैक्षिक शोधग्रन्थस्य पञ्चसप्त-पृष्ठात्मिकां शोधसमीक्षां लेखिष्यन्ति।

3. प्रशिक्षुता (प्रदत्तानां सङ्कलनम्) – (चतुर्थसत्रार्द्धस्य तृतीयमासे)

25 अङ्काः

सप्तदिवसात्मिकायां प्रशिक्षुतायाम् अस्यां शिक्षाचार्यच्छात्राः न्यादर्शाधारितान् विद्यालयान् महाविद्यालयान् उत शिक्षक प्रशिक्षणसंस्थाः प्रतिच गत्वा स्वीकृतलघुशोधविषयानुगुणं प्रदत्तानां सङ्कलनं करिष्यन्ति।

शैक्षणिकगतिविधिः

25 अङ्काः

1. साङ्ख्यिकीविश्लेषणम् -

सङ्गणकाधारितं साङ्ख्यिकीयविश्लेषणं कर्तुं शिक्षाचार्यच्छात्रेभ्यः विभागाध्यक्षस्य निर्देशने द्विदिवसीयकार्यशालायाः आयोजनं भविष्यति। तेषां शिक्षाचार्यच्छात्राणां साङ्ख्यिकीयविश्लेषण - कार्यस्य मूल्याङ्कनमपि भविष्यति।

चतुर्थसत्रार्द्धम्
प्रथमपत्रम्
वैयक्तिकविकासार्थं मनोविज्ञानम्

श्रेयोऽङ्काः - 04

घण्टाः - 64

पूर्णाङ्काः-100

सैद्धान्तिकाङ्काः -60

समग्रसतत्

मूल्याङ्कनाङ्काः - 40

उद्देश्यानि

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः

- वैयक्तिकविकासस्य गतिशीलताम् अवगच्छेयुः।
- मानसिकस्वास्थ्यस्य समायोजनस्य च सम्प्रत्ययम् अभिजानीयुः।
- सामाजिकविकासस्य स्वरूपं बुध्येरन्।
- मानवविकासस्य सन्दर्भे वैयक्तिक-सामाजिक-अन्तः सम्बन्धं जानीयुः।

अन्वितिः 1 वैयक्तिकविकासस्य गतिशीलता

16 घण्टाः

- 1.1 मानवविकाससम्प्रत्ययः
  - 1.1.1 सामाजिकसन्दर्भे वैयक्तिकविकासप्रक्रिया ।
  - 1.1.2 वैयक्तिकभिन्नतायाः सम्प्रत्ययः।
- 1.2 संज्ञानात्मकचिन्तनस्य विकासः ।
- 1.3 वैयक्तिकविकासे बुद्धेः प्रभावः ।
- 1.4 व्यक्तित्वमूल्याङ्कनस्य निर्धारकाः ।
- 1.5 वैयक्तिकविकासे अन्तर्वृत्तेः प्रभावः ।
- 1.6 स्थितप्रज्ञव्यक्तित्वम्, पञ्चकोशसिद्धान्तः।

अन्वितिः 2 समूहगत्यात्मकता

16 घण्टाः

- 2.1 समूहगत्यात्मकतायाः सम्प्रत्ययः ।
- 2.2 सामाजिकवातावरणम्, उपलब्धौ विद्यालयकक्षाकक्षस्य च प्रभावः।
- 2.3 संवेदना प्रत्यक्षञ्च ।

अन्वितिः 3 मानसिकस्वास्थ्यं समायोजनं च

16 घण्टाः

- 3.1 समायोजनस्य मानसिक स्वास्थ्यस्य च सम्प्रत्ययः ।
- 3.2 तन्यतायाः सम्प्रत्ययः स्रोतांसि प्रकाराश्च ।
- 3.3 समायोजनं तत्प्रकाराश्च, कुसमायोजनस्य समस्याः ।
- 3.4 कुण्ठा-द्वन्द्व-चिन्तानाम् अर्थः मापनं च।
- 3.5 मानसिकशक्तेः चेतनास्तरस्य विकासे योगध्यानयोः महत्त्वम् ।

अन्वितिः 4 मनोविज्ञानसम्प्रदायाः

16 घण्टाः

- 4.1 मानवतावादः
- 4.2 संज्ञानात्मकवादः
- 4.3 मनोविक्षेपणवादः व्यवहारवादश्च ।

Semester- IV**First Paper****Psychology for Individual Development**

Credits-04

Hours - 64

Total Marks – 100

Theoretical Marks – 60

CCE Marks – 40

Objectives:**On Completion of this Course, the Student will be able to:**

- Understand the dynamics of Individual Development.
- Understand the Concept of Mental Health and Adjustment.
- Describe the Dynamics of Social Development.
- Appreciate Inter-relatedness of Individual and Society in the context of Human Development.

Unit -1 Dynamics of Individual Development**16Hours**

- 1.1 Concept of Human Development and Concept of Individual Development.
  - 1.1.1 Process of Individual Development in a Social Context.
  - 1.1.2 Concept of Individual differences.
- 1.2 Development of Cognitive thinking.
- 1.3 Impact of Intelligence on Individual Development.
- 1.4 Determinants of personality assessment.
- 1.5 Impact of Attitude in Individual Development.
- 1.6 Personality of Sthitaprajna, Theory of Panchakosha.

Unit -2 Group Dynamics**16Hours**

- 2.1 Concept of Group Dynamics.
- 2.2 Social Environment and Impact of School - Classroom on Achievement.
- 2.3 Sensation and Perception.

Unit -3 Mental Health and Adjustment**16Hours**

- 3.1 Concept of Adjustment and Mental Health.
- 3.2 Concept, Sources and Categories of Stress.
- 3.3 Adjustment and its types, Problem of Maladjustment.
- 3.4 Frustration, Conflict and Anxiety : Meaning and Measurement.
- 3.5 Importance of Yoga Meditation, Raising the Power of the Mind and the level of Consciousness.

Unit 4- Schools of Psychology**16Hours**

- 4.1 Humanism
- 4.2 Cognitivism
- 4.3 Psycho analysis and behaviorism.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. सिंहः, फतेह; शिक्षामनोविज्ञानम्, आदित्य - प्रकाशनम्, जयपुरम्
2. श्रीनिवासः, वि. - पद्ममित्र, शिक्षायाः मनोवैज्ञानिकाधाराः, जगदीश संस्कृतपुस्तकालयः, जयपुरम्, 2013
3. डा. नारायणवैद्य .अधिगमप्रकाशनम्, मान्यताप्रकाशनम्, नई दिल्ली, 2014
4. पाण्डेय, रामशकल; शिक्षामनोविज्ञान, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा, 1998
5. भाटिया, बी. डी.; शिक्षा मनोविज्ञान तथा निर्देशन, धनपतराय एण्ड सन्स, जालन्धर, 1971
6. भार्गव, महेश; आधुनिक मनोविज्ञानिक परीक्षण एवं मापन, एच्. पी. भार्गव बुक हाऊस, आगरा, 1971
7. भार्गव, विवेक; मनोविज्ञान एवं शिक्षा में सांख्यिकी तालिकाएँ, एच्. पी. भार्गव बुक हाऊस, आगरा, 2011
8. माथुर, एस्. एस्.; शिक्षा मनोविज्ञान, अट्टाइसवाँ संस्करण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
9. मिश्र, आर्. एम्.; शिक्षा में मनोवैज्ञानिक (प्रयोग, परीक्षण एवं सांख्यिकी), आलोक प्रकाशन, लखनऊ, 1999
10. Delamater, John; Handbook of Social Psychology, Springer, 2003
11. Piaget, Helder J; Psychology of the child, New York Basic Books, 1969
12. Bhargav, Mahesh; Introduction of Exceptional children, New Delhi, Sterling publications Pvt. Ltd., 1964
13. Dutt, Suresh; Society and Education, New Delhi Anmol Publications, 1997
14. Dandpani, S.; Advanced Educational Psychology New Delhi Anmol Publications, 2001
15. Dececo, JP.; Psychology of Learning and Instruction, New Delhi, Practice Hall Book Co., 1979
16. Guilford, J.P.; Nature of Human Intelligence, New York Hill, 1967
17. Piaget, J; The Psychology of Intelligence, London Rutledge and Kegan Paul, 1947

चतुर्थसत्रार्द्धम्
द्वितीयपत्रम्
अध्यापकशिक्षा

श्रेयोऽङ्काः - 04

घण्टाः - 64

पूर्णाङ्काः-100

सैद्धान्तिकाङ्काः -60

समग्रसतत् मूल्याङ्कनाङ्काः - 40

उद्देश्यानि

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः

- भारते अध्यापकशिक्षायाः सम्प्रत्ययम् अवगच्छेयुः।
- विभिन्नेषु स्तरेषु अध्यापकशिक्षायाः समस्यासु अन्तर्दृष्टेः विकासः प्राप्नुयुः।
- अध्यापकशिक्षायां प्रायोगिकाभिवृत्तीनां विकासं कुर्युः।
- संस्कृताध्यापकशिक्षायाः इतिहासं जानीयुः।
- अध्यापकशिक्षायां नवप्रवृत्तीयुक्तीः च अवगच्छेयुः।

अन्वितिः- 1 अध्यापकशिक्षा

16 घण्टाः

- 1.1 अध्यापकशिक्षायाः अर्थः, प्रकृतिः क्षेत्रञ्च।
- 1.2 अध्यापकशिक्षायाः आवश्यकता महत्त्वञ्च।
- 1.3 विभिन्नेषु स्तरेषु अध्यापकशिक्षायाः उद्देश्यानि।

अन्वितिः- 2 भारते अध्यापकशिक्षायाः इतिहासः

16 घण्टाः

- 2.1 स्वातन्त्र्यात्पूर्वम् अध्यापकशिक्षा।
- 2.2 विविधयोगेषु समितिषु च अध्यापकशिक्षासम्बन्धिन्यः संस्तुतयः।
- 2.3 अध्यापकशिक्षायाः सन्दर्भे विभिन्नायोगानां समितीनाञ्च संस्तुतयः।
- 2.4 अध्यापकशिक्षायां राष्ट्रियशिक्षानीतेः (1986) प्रभावः।
- 2.5 अध्यापकशिक्षायाः विकासेराष्ट्रियअध्यापकशिक्षापरिषदः(NCTE) भूमिका

अन्वितिः- 3 अध्यापकः शिक्षणवृत्तिश्च

16 घण्टाः

- 3.1 अध्यापकाः - परिवर्तनभूमिकाः, उत्तरदायित्वानि गुणाश्च।
- 3.2 वृत्तेः सम्प्रत्ययः, वृत्तिरूपेण शिक्षणम्।
- 3.3 विद्यालयाध्यापकानां वृत्तिनियमाः।
- 3.4 अध्यापकानां वृत्तिसंहिता।
- 3.5 अध्यापकानां सामाजिकस्थितिः।

अन्वितिः- 4 संस्कृताध्यापकशिक्षा

16 घण्टाः

- 4.1 संस्कृताध्यापकशिक्षायाः इतिहासः।
- 4.2 प्राचीन-अर्वाचीनकाले संस्कृताध्यापकशिक्षा।
- 4.3 संस्कृताध्यापकशिक्षायाः अभिकरणानि राज्यस्तरीयाणि राष्ट्रस्तरीयाणि च।
- 4.4 संस्कृताध्यापकशिक्षायां केन्द्रीयविश्वविद्यालयानां भूमिका।

Semester IV
Second Paper
Teacher Education

Credits-04

Hours - 64

Total Marks – 100

Theoretical Marks – 60

CCE Marks – 40

Objectives:**On Completion of this Course the Student will be able to:**

- Understand the Concept of Teacher Education in India.
- Develop insight into the problems of Teacher Education in different levels.
- Develop Experimental Attitude in Teacher Education
- Know the History of Sanskrit Teacher Education.
- Understand New Trends and Techniques in Teacher Education.

Unit 1 Teacher Education**16Hours**

- 1.1 Meaning, Nature and Scope of Teacher Education.
- 1.2 Need and Importance of Teacher Education.
- 1.3 Objectives of Teacher Education at different levels.

Unit 2 History Teacher Education**16Hours**

- 2.1 Pre-Independence Teacher Education in India.
- 2.2 Recommendation of various Commissions and Committees concerning Teacher Education.
- 2.3 Impact of National Education Policy (1986) on Teacher Education system.
- 2.4 Role of NCTE in the development of teacher education.

Unit 3 Teacher and Teaching Profession**16Hours**

- 3.1 Teachers: Changing Roles, Responsibilities and Merits.
- 3.2 Concept of Profession - Teaching as a profession.
- 3.3 Service conditions of School Teachers.
- 3.4 Professional Ethics for Teachers.
- 3.5 Social status of Teachers.

Unit 4 Sanskrit Teacher Education**16Hours**

- 4.1 History of Sanskrit Teacher Education
- 4.2 Sanskrit Teacher Education in Ancient and Modern times.
- 4.3 Agencies of Sanskrit Teacher Education - State Level and National Level.
- 4.4 Role of Central Sanskrit University in Sanskrit Teacher Education.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. जोशी, डॉ. प्रह्लाद; अध्यापकशिक्षा, राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्, तिरुपति:
2. मेहता एवं जोशी; अध्यापकशिक्षा, राजस्थान अकादमी, जयपुर
3. शर्मा, आर्. ए.; अध्यापक शिक्षा, लायल बुक डिपो, मेरठ 1993
4. मेहता, चतरसिंह; शिक्षक प्रशिक्षण के सिद्धान्त एवं समस्याएँ, हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपुर, 1973
5. ओड, एल्. के; शिक्षा में नूतन आयाम, हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपुर 1998
6. शुक्ल रमाशंकर; शिक्षक शिक्षा दशा एवं दिशा, अक्षत प्रकाशन, 36 खारोल कालोनी, फतेहपुरा, उदयपुर, प्रथमसंस्करण, 1989
7. सक्सेना, एन्. आर्., मिश्रा, बी. के., मोहन्ती, आर्. के.; अध्यापक शिक्षा, आर्. लाल बुक डिपो, निकट राजकीय इन्टर कॉलेज, मेरठ, 2008
8. भट्टाचार्य, डॉ. जी. सी.; अध्यापक शिक्षा, श्री विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा
9. National Policy on Education, Govt of India, 1986.
10. NCTE. Policy Perspective in Teacher Education- Critique and Documentation, NCTE, New Delhi, 1998
11. Siddiqui, M.A.; In Service Education of Teachers. NCERT, New Delhi, 1993.
12. Report of the National Commission on Teachers, 1983-85
13. National Curriculum Frameworks for Teacher Education, 2009, NCERT, 2005
14. National Curriculum Framework on School Education, NCTE, 1998: Perspectives in Teacher Education.

चतुर्थसत्रार्द्धम्
तृतीयपत्रम् (ऐच्छिकम्)
पाठ्यचर्यायाः अध्ययनम्

श्रेयोऽङ्काः - 04

घण्टाः - 64

पूर्णाङ्काः-100

सैद्धान्तिकाङ्काः -60

समग्रसतत् मूल्याङ्कनाङ्काः - 40

उद्देश्यानि

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः

- पाठ्यचर्या परिभाषितुं शक्नुयुः ।
- पाठ्यचर्यायाः घटकान् परिचिनुयुः ।
- पाठ्यचर्याविकासस्य विविधसिद्धान्तान् प्रतिपादयितुं शक्नुयुः।

अन्वितिः -1 पाठ्यचर्या

16 घण्टाः

- 1.1 पाठ्यचर्यायाः अर्थः सम्प्रत्ययश्च।
- 1.2 व्यवस्थितज्ञानकौशलत्वेन पाठ्यचर्या ।
- 1.3 जड-चेतनाख्ये पाठ्यचर्ये ।
- 1.4 पाठ्यचर्यायाः घटकाः- उद्देश्यानि विषयवस्तु, सम्प्रेषणरीतिः मूल्याङ्कनं च।
- 1.5 पाठ्यचर्यायाः दार्शनिकः वैचारिकश्च आधारः।

अन्वितिः- 2 पाठ्यचर्याविकासोपागमाः

16 घण्टाः

- 2.1 विषयकेन्द्रितोपागमः
- 2.2 केन्द्रिकपाठ्यचर्योपागमः
- 2.3 अध्येतृकेन्द्रितोपागमः
- 2.4 समुदायकेन्द्रितोपागमः
- 2.5 विद्यालयशिक्षायाः अध्यापकशिक्षायाः च पाठ्यचर्यारूपरेखाः।

अन्वितिः- 3 पाठ्यचर्याविकासस्य प्रतिमानानि ।

16 घण्टाः

- 3.1 आवश्यकताकलनात्मकं प्रतिमानम्।
- 3.2 भविष्योन्मुखं प्रतिमानम्।
- 3.3 व्यावसायिकं प्रशिक्षणात्मकं च प्रतिमानम्।

अन्वितिः- 4 पाठ्यचर्याविकासे अवधेयांशाः

- 4.1 केन्द्रीकृत - विकेन्द्रीकृतपाठ्यचर्यायोः मिथः सम्बन्धः।
- 4.2 अध्यापकेषु तदीयदक्षतायाः सन्दर्भे वैविध्यम् ।
- 4.3 पाठ्यचर्या - आधिक्यसमस्याः।
- 4.4 पाठ्यचर्याविकासे प्रवर्तकानाम् उपलब्धुणाञ्च सहभागिता।

Semester IV
Paper - III (Optional)
Curriculum Studies

Credits-04

Hours - 64

Total Marks – 100

Theoretical Marks – 60

CCE Marks – 40

Objectives:**On Completion of this Course the Students will be able to:**

- Define Curriculum
- Identify the Components of Curriculum
- Describe the various Principles of Curriculum Development

Unit 1- Curriculum**16Hours**

- 1.1 Meaning and Concept of Curriculum
- 1.2 Curriculum as a skill of organized Knowledge,
- 1.3 Inert (Jada) and Live (Chetana) Curriculum.
- 1.4 Components of Curriculum: Objectives, Content, Communication mode and Evaluation
- 1.5 Philosophical and Ideological basis of Curriculum

Unit 2- Approaches to Curriculum Development**16Hours**

- 2.1 Subject Centered Approach
- 2.2 Core Curriculum Approach
- 2.3 Learner Centered Approach
- 2.4 Community Centered Approach
- 2.5 Curriculum Frameworks of School Education and Teacher Education

Unit 3- Models of Curriculum Development**16Hours**

- 3.1 Need Assessment Model
- 3.2 Futuristic Model
- 3.3 Vocational and Training Model

Unit 4- Points to be noted in Curriculum Development**16Hours**

- 4.1 Relation between Centralized vs. Decentralized Curriculum
- 4.2 Diversity among Teachers in the context of their Competency.
- 4.3 Problems of Curriculum Load
- 4.4 Participation of Functionaries and Beneficiaries in Curriculum Development

सन्दर्भग्रन्थः (Reference Books)

1. द्विवेदी, देवीप्रसाद, शिक्षासिद्धान्तः, त्यागी, जी. एस्. डी., पाठक, पी. डी.; शिक्षा के सामान्य सिद्धान्त, विनोद पुस्तक मंदिर, आगरा, 2006
2. त्यागी, गुरुसरनदास, नन्द, विजयकुमारय उदीयमान भारत में शिक्षा, विनोद पुस्तक मंदिर, आगरा,
3. Wiles, Jon. W. Bondi, Joseph. C; Curriculum Development; A Guide to Practice, Allyn & Bacon Educational Leadership Series, Florida, 2010
4. Wiles, Jon. W; Leading Curriculum Development, Allyn & Bacon Educational Leadership Series, Florida, 2008
5. Tyler, Ralph. W; Basic Principles of Curriculum & Instruction, The University of Chicago Press, California, 2013
6. Ainsworth, Larry; Rigorous Curriculum Design; How to create Curricular Units of Study that align standards, Instruction and Assessment, The Leadership & Learning Centre, Englewood, Colorado, 2011
7. Wiggins, Grant, Tighe, Jay M. C; Understanding by Design, Association for Supervision & Curriculum Development, Alexandria, 2005
8. Oliva, Peter F; Developing the Curriculum,, Allyn & Bacon Educational Leadership Series, 8th Edition, Florida, 2012
9. Jacobs, Heidi Hayes; The Curriculum Mapping Planner; Templates, Tools & Resources for effective professional Development, ASCD Alexandria, 2010

चतुर्थसत्रार्द्धम्
तृतीयपत्रम् (ऐच्छिकम्)
शैक्षिकं व्यावसायिकं च निर्देशनम्

श्रेयोऽङ्काः - 04

घण्टाः - 64

पूर्णाङ्काः-100

सैद्धान्तिकाङ्काः -60

समग्रसतत् मूल्याङ्कनाङ्काः - 40

उद्देश्यानि**अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राः**

- निर्देशनस्य सामान्यपरिचयं प्राप्नुयुः।
- निर्देशनस्यार्थं, प्रकृतिं, क्षेत्रं च जानीयुः।
- दैनिकजीवने निर्देशनस्य महत्त्वम्, अनुप्रयोगं च अवगच्छेयुः।
- शैक्षिकनिर्देशन-व्यावसायिकनिर्देशनयोर्मध्ये भेदं जानीयुः।
- संस्थानां सर्वेषु स्तरेषु निर्देशनकार्यक्रमाणां वर्गीकरणं, सञ्चालनं चावगच्छेयुः।
- निर्देशने परामर्शं च सामान्योपायानां क्रियान्वयने समर्थाः स्युः।

अन्वितिः -1 निर्देशनम्**16 घण्टाः**

- 1.1 निर्देशनम् - अर्थः, स्वरूपम्, आवश्यकता क्षेत्रञ्च।
- 1.2 निर्देशनसिद्धान्ताः
  - 1.2.1 व्यक्तेः महत्त्वं, प्रतिष्ठायाः स्वीकृतेः च सिद्धान्तः।
  - 1.2.2 विभिन्नकार्यकर्तृणां कार्येषु समन्वयनसिद्धान्तः।
  - 1.2.3 व्यक्तेः सर्वतोमुखविकासे सहयोगसिद्धान्तः।
- 1.3 निर्देशनप्रकाराः शैक्षिकनिर्देशनं, व्यावसायिक निर्देशनं वैयक्तिकनिर्देशनं च।
- 1.4 विविधनिर्देशनसेवाः
  - 1.4.1 वैयक्तिकसेवा।
  - 1.4.2 शैक्षिकसेवा।
  - 1.4.3 व्यावसायिकसेवा।
  - 1.4.4 वृत्तिनियोजनसेवा (Placement Service)।
  - 1.4.5 अनुवर्तनसेवा।
- 1.5 निर्देशनविधयः - सामूहिकविधिः वैयक्तिकविधिश्च।

अन्वितिः -2 शैक्षिकनिर्देशनम्**16 घण्टाः**

- 2.1 शैक्षिकनिर्देशनम् - अर्थः आवश्यकता च।
- 2.2 निर्देशनस्य शैक्षिकप्रभावः।
- 2.3 विविधस्तरेषु शैक्षिकनिर्देशनम्।

अन्वितिः -3 व्यावसायिकनिर्देशनम् अन्वितिः**16 घण्टाः**

- 3.1 व्यावसायिकनिर्देशनम् अर्थः, आवश्यकता उद्देश्यानि च।
- 3.2 बालकेषु व्यावसायिकनिर्देशनस्य प्रभावः।
- 3.3 व्यावसायिकविकासावस्थाः - जिंजबर्न्- सुपर-हेविंगहर्ट - होलेण्ड- इत्येतैः प्रतिपादिताः।

अन्वितिः -4 आजीविकासूचना**16 घण्टाः**

- 4.1 आजीविकासूचनायाः सङ्कलनं वर्गीकरणञ्च।
- 4.2 आजीविकासूचनायाः सङ्कलनस्य वर्गीकरणस्य च प्रविधयः
  - 4.2.1 मानकीकृतपरीक्षणप्रविधयः- आत्मवृत्तम्, व्यक्तिवृत्ताध्ययनम्, समाजमितिःप्रश्नावली, साक्षात्कारः।
  - 4.2.2 अमानकीकृतप्रविधयः-वृत्तिवार्ता, वृत्तिसंगोष्ठी।वृत्तियात्रा।श्रमिकाणां वैयक्तिकयात्रा, कार्यानुभवः, पूर्वच्छात्रैः सह मेलनम्, विद्यालयीयविषयेभ्यः सूचनायाः सङ्ग्रहणम् प्रकाशनम् च।

Semester - IV
Third Paper (Optional)
Educational and Vocational Guidance
Credits -04

Credits-04

Hours - 64

Total Marks – 100

Theoretical Marks – 60

CCE Marks – 40

Objectives:**On Completion of this Course the Student will be able to:**

- Understand the Meaning, Nature and field of Guidance.
- Understand the Importance and Application of Guidance in their daily life.
- Understand the difference between Educational Guidance and Vocational Guidance.
- Understand the Categorization and Conducting the Guidance Programmes at all levels of Institutions.
- Handle General Cases in Guidance and Counseling for Implementation.

Unit-1 Guidance**16 Hours**

1.1 Meaning, Nature, Need and Scope of Guidance.

1.2 Principles of Guidance

1.2.1 Principle of Important Status and Acceptability of a Person.

1.2.2 Principle of Co-ordination among different Workdrs.

1.2.3 Principle of Co-operation for all-round Development of Workers.

1.3 Types of Guidance: Educational Guidance, Vocational Guidance and Individual Guidance.

1.4 Different Guidance Services -

1.4.1 Individual Service.

1.4.2 Educational Service.

1.4.3 Vocational Service.

1.4.4 Placement Service.

1.4.5 Follow-up Service.

1.4.6 Methods of Guidance: Group Method and Individual Method.

Unit-2 Educational Guidance**16 Hours**

2.1 Meaning and Need of Educational Guidance.

2.2 Educational impact of Guidance.

2.3 Educational Guidance at different levels.

Unit-3 Vocational Guidance**16Hours**

3.1 Meaning, Need and Objectives of Vocational Guidance.

3.2 Impact of Vocational Guidance among students.

3.3 Stages of Vocational development as established by Ginsberg, Super, Havinghurst and Holland.

Unit-4 Occupational Information

16Hours

4.1 Collection and Classification of Occupational Information

4.2 Techniques of Collection and Classification of Occupational Information.

4.2.1 Standardized Techniques -Anecdotal Writing, Autobiography , Case study , Sociometry, Questionnaire, Interview.

4.2.2 Non Standardized Techniques- Career Talk, Career Conference, Career Tour , Personal Tour of Workers , Work Experience. Meeting with Alumni , Information collection through School Subject, Publication.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. जायसवाल, सीताराम; शैक्षिक एवं व्यावसायिक निर्देशन, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा (उ.प्र.)।
2. वर्मा, रामपाल; निर्देशन एवं परामर्श, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा (उ.प्र.) ।
3. Bhatnagar, Asha & Gupta Nirmala; "Guidance and Counselling Vol.I Theoretical Perspective, Vikas Publishing house, New Delhi, 1999
4. Sharma, R.A., Chaturvedi, Shikha; Educational Vocational Guidance & Counselling, Meerut, 2007
5. Bhatnagar, Asha, Gupta, Nirmala; Guidance and Counselling, Vol II: A Practical approach, New Delhi: Vikas, 1999
6. Gazda George R.M.; Group Counselling: A Development Approach, London Allyn and Bacon, 1989
7. Bangalee, M.D.; Guidance & Counselling, Sheth Publisher Mumbai, 1984
8. MehndiBakar; Guidance in Schools NCERT New Delhi, 1963
9. Rao S.N.; Counselling and Psychology M.C. Grow Hill Book Comp, New Delhi, 1981